

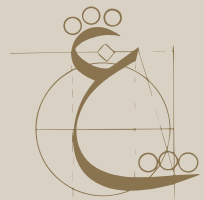

kadim

SAYI / ISSUE 9 • NİSAN / APRIL 2025

09

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 9 • NİSAN | APRIL 2025

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İşLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2025

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | Boğaziçi Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | University College Dublin
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇITIR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hacer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

16. Yüzyıl İstanbulu'nda Üç Saray: Şah Sultan, Ferruh Kethüda ve Doğancı Ahmed Paşa Sarayları

AYŞE BÖLÜKBAŞI*

ÖZ

ABSTRACT

Bu çalışmada Osmanlı saray/konaklarının mekânsal ve yapısal özelliklerine dair birtakım sorulara cevap aranmıştır. Bahse konu sorular seçilen üç saray binası üzerinden cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu üç saray yapısı nerede inşa edilmişti? Sınırları belgelerde nasıl tanımlanmıştı? Tekke yakınında inşa edilen bu üç sarayın etrafındaki tekke akarlarıyla ilişkisi nasıldı? Mahremiyet bağlamında düşünüldüğünde bu yapılar ne tür özellikler sergilemekteydi? Bu yapıların birimleri nelerdi? Bu birimlerin birbiriyle ilişkisi nasıldı? Ana malzemesini vakfiyelerin oluşturduğu bu makalede ayrıca birtakım arşiv belgeleri, görsel malzemeler ve literatürdeki çalışmalar kullanılmış, binaların yerleşimi ve birimleri üzerine analizler yapılmıştır. Üç saray yapısının da tekke yanında konumlanmış olması bu yapıların akarlarla çevrili olmasına yol açmıştı. Söz konusu üç yapının da avluları ve bahçeleri aracılığıyla bir mahremiyet halkası içine alındığı, bununla birlikte etraflarındaki binalarla da yakın ilişki içinde oldukları anlaşılmıştır. İlâveten bu üç saraydaki yaşama ve hizmet birimlerinin çeşitliliği ve sayısal olarak çokluğu, kasır/köşk gibi birimler ile hamamların varlığı bunları ayrıcalıklı bir hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Saray Mimarisi, İstanbul, Saray, Konak, Avlu.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 27 Ağustos 2024 | Date Received: 27 August 2024
Kabul Tarihi: 26 Şubat 2025 | Date Accepted: 26 February 2025

ATIF | CITATION

Bölükbaşı, Ayşe. "16. Yüzyıl İstanbulu'nda Üç Saray: Şah Sultan, Ferruh Kethüda Ve Doğancı Ahmed Paşa Sarayları". *Kadim* 9 (Nisan 2025), 97-127. doi.org/10.54462/kadim.1539709

THREE PALACES IN THE
SIXTEENTH CENTURY
ISTANBUL: ŞAH SULTAN,
FERRUH KETHUDA AND
DOĞANCI AHMED PAŞA
PALACES

This study attempts to answer some questions regarding the spatial and structural features of Ottoman palaces/mansions through a close examination of three palace buildings from the sixteenth century. After determining the locations and boundaries of these palace complexes based on contemporary documents, I discuss their relationship with adjacent buildings, the architectural elements ensuring privacy, and their structural components. The main sources of this article include foundation deeds, archival documents, visual materials and secondary literature, which aid in analysing the layout and units of these palace complexes. As all three palaces were located next to a Sufi convent, they were surrounded by various foundation properties. It has been established that all these buildings were surrounded by a ring of privacy through their courtyards and gardens, while still maintaining close contact with surrounding buildings. Furthermore, the variety and abundance of living and service units in these three palaces, along with the presence pavilions, mansions and baths indicate that these palaces were privileged spaces.

Keywords: Ottoman Palace Architecture, Istanbul, Palace, Mansion, Courtyard.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ayse.bolukbasi@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2537-0166.

GİRİŞ

Bu çalışmada 16. yüzyıl İstanbul'daki üç saray/konak yapısı ele alınmıştır.¹ Söz konusu saraylar Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan'a, Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Kethüda'ya ve III. Murad'ın musahibi Doğancı Ahmed Paşa'ya aitti. Şah Sultan, İstanbul'da üç adet Halveti tekkesi inşa ettiren, ayrıca Halveti şeyhi Merkez Efendi ile bir evlilik yaptığı iddia edilen bir padişah kızıdır.² Bu çalışmanın konusunu oluşturan sarayının yanında yaptırdığı Halveti tekkesi dışında, Davutpaşa'da bir tekke yaptırmış ve Yenikapı'da Merkez Efendi Tekkesini ihya ettirmiştir.³ Ferruh Kethüda'nın ise Balat'taki sarayının yanında Halvetiliğe bağlı tekkesinin dışında Koca Mustafa Paşa yakınında Belgradî denilen bir mahallede bir mektep ve darüttalimi vardı.⁴ İsfendiyarogulları ailesinden Şemsi Ahmed Paşa'nın akrabası olan Doğancı Ahmed Paşa⁵ da oldukça nüfuzlu bir bânî olarak Doğancılardaki sarayı ve tekkesinden hariç olarak Kayseri'de cami, imaret ve darüttalimden oluşan bir külliye, Akyazı'da cami ve muallimhâne, Bendereği'de ve Üsküp'te birer mektep yaptırmıştı.⁶ Hayratlarına bakıldığında Doğancı Ahmet Paşa ile Şah Sultan'ın Ferruh Kethüda'ya göre daha nüfuzlu bânîler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışmanın konusu elbette bu şahısların bânîliğini tartışmak değildir. Bu üç bânîyi bu çalışmada bir araya getiren husus bu bânîlerin 16. yüzyıla ait iç ve dış avlulu saraylara sahip oluşudur. Muhakkak ki yönetici sınıfa mensup bu bânîlerin farklı statüleri, sarayların yerlerini, büyüklüğünü, kentle olan ilişkisini etkilemiş olmalıdır. Ancak mevcut veriler ışığında bu hususlarla ilgili derinlemesine değerlendirmeler yapmak pek mümkün değildir.

Literatürde bilinen 16. yüzyıla ait saray/konak örnekleri az sayıda olduğu için bu yapıların incelenmesi daha da önem kazanmaktadır. Haklarında çok kısıtlı bilgilerin olduğu üç saray/konak yapısı; vakıf belgelerinin sağladığı imkânlar ölçüsünde bulundukları muhit, sınırları, özel veya ana yollarla bağlantıları, çevresinde bulunan diğer bileşenlerle ilişkileri ve birimleri açısından değerlendirilecektir. Bütün bu hususlar binaların vakfiyeleri dışında, diğer arşiv belgelerine, literatürdeki bilgilere ve kısıtlı miktardaki görsel malzemelerden edinilen malumata istinaden ortaya konulacaktır.

1 Bu üç yapının bahçesinde ya da çok yakınında bânîler tarafından inşa ettirilen tekke birimleri de yer almaktaydı. Saray bahçelerinde tekke birimlerinin yer almasının ne anlam taşıdığı başka bir çalışmamızda ele alınmıştır: Ayşe Bölükbaşı, "XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Tekke ve Saray: Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 60 (2023), 49-78. Bu çalışmada ise sadece saray/konak yapılarına odaklanılacaktır.

2 Emel Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşiye" *Türkiyat Mecmuası* 19 (1977), 65-92.

3 Bu konuda bk. Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi tercümesi; Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf-Vakfiyeler Evrakı (EV.VKF), 9/20; Vakfiyenin Türkçe tercümesi; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter (D), nr. 1993, 11-17; Ayşe Bölükbaşı, *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

4 Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 570, 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA.D, nr. 2111, 140-148.

5 Enderunda yetişen Ahmed Paşa kendisine doğancı namını verecek olan çakırcıbaşılık vazifesini üstlenmiştir. 1556'da büyük imrahor olan Paşa; Konya, Rumeli, Şam valilikleri görevlerinde bulunmuştur. Sultan II. Selim ve III. Murad ile çok yakın ilişkiler kurmuş, onların musahibi olmuştur. Şemsi Paşa gibi kendisinin Padişah ile ava gittiği rivayet olunmaktadır. 1588'de ölmüş ve Üsküdar'da sarayının yanındaki türbesine gömülmüştür [Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1/208].

6 Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327 - 336.

Son dönemde farklı yüzyıllardaki Osmanlı konutlarını inceleyen çalışmalar artmıştır.⁷ Osmanlı arşiv belgelerinin de kullanıldığı bu çalışmalarda, mevcut konutlar mütevazı ya da muazzam oluşuna bakılmaksızın değerlendirilmiş ve kantitatif analizler yapılmıştır. Sözü edilen çalışmalarda belirli bir dönemdeki konut profilini görmek mümkündür. Bu çalışmada ise; sözü edilen yüzyılda üç saray yapısına odaklanarak, yönetici sınıfa mensup üç şahsiyetin konutlarını kaynakların izin verdiği ölçüde detaylı bir şekilde incelemek amaçlanmaktadır.

Çalışmaya esas olarak üç saray yapısının seçilmesinin sebeplerinden ilki, bunların vakfiyelerinde saray/konak yapılarıyla ilgili tanımlamaların oluşudur. Bilindiği üzere 16. yüzyılda kaleme alınmış yönetici sınıfa ait vakfiyelerde, vakıf sahibinin evinin tanımlanması çok sık rastlanılan bir durum değildir. Dolayısıyla bu durum dâhi 16. yüzyıl saray yapılarını ele alan bir çalışma yapmak için geçerli bir nedendir. İkincisi ise bu üç yapının yakınında ya da bahçesinde tekke bulunmasıdır. Bu sarayların dış çevresi; yakınındaki tekke birimleri ve bânînin vakfettiği mülkler ile şekillenmiştir. Bu çalışmada bir hanedan mensubu, bir paşa ve bir paşa kethüdasının iç ve dış avlulu saray yapıları, aynı yüzyıla ait üç örnek teşkil etmelerine ve tekke yanında inşa edilmiş olmalarına dayanarak, karşılaştırılacaktır.

Hiçbiri günümüzde ayakta olmayan yapıların makalede niçin saray olarak adlandırıldığı hususu da üzerinde durulması gereken meselelerdendir. Bunların sahil saray, yalı, konak büyüklüğünde yapılar olduğu tahmin edilebilir.⁸ Bununla birlikte en doğru kanaat

- 7 Stefanos Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", çev. Z. N. Yelçe, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, ed. S. Faroqi vd. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003), 306-332; Hatice Gökçen Özkaya, *18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011); Hatice Gökçen Özkaya, "Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıldan Dâhiyeli - Hariciyeli Beş İstanbul Evi Örneği" *METU JFA* 35/1 (2018), 243 – 262; Hatice Gökçen Özkaya, "İstanbul'da On Yedinci Yüzyıl Evlerinde Yaşama Mekânları", *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* 1 (2019), 45-59; Hatice Gökçen Özkaya, "Osmanlı İstanbul'unda Selamlığın Halleri", *Uğur Tanyeli'ye Armağan*, ed. E. B. Fındıklı vd. (İstanbul: b.kitap Yayınları, 2019), 127-154; Hicran Hanım Halaç, "1 No. Lu Şerhiye Sicil Defterine Göre 17. Yüzyıl Sonu 18. Yüzyıl Başında Kütahya'da Konut Tipolojisi (1695-1703)", *e-Journal of New World Sciences Academy* 7/3 (2012), 205-221; Hicran Hanım Halaç, "45 Numaralı Konya Şerhiye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715)", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 1437-1448; Turan Açık – H. İ. Düzenli, "XVI-XVII. Yüzyıl İstanbul Evlerine Dair", *Antika'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları-İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015), 8/244 – 263; Tuba Akar, "Fatih'in İstanbul'unda Konut Mimarisi", *IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016*, ed. Ali Akıldız vd. (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016), 159-170; Şükriye Pınar Yavuztürk Özyalvaç, "18. Yüzyıl İstanbul Konutlarına Lüks ve Konfor Şartlarının Muhallefat Defterleri Üzerinden Değerlendirilmesi", *Sigma J.Eng&NatSci* 6/1 (2015), 91-98.
- 8 16. yüzyıl İstanbul'daki birtakım paşa saraylarının -İbrahim Paşa Sarayı, Davut Paşa Sarayı, Sokullu Mehmet Paşa Sarayı gibi- bu çalışmanın konusunu oluşturan yapıları nazaran çok daha teşkilatlı yapılar olduğu bilinmektedir. Mesela Sokullu Mehmet Paşa Sarayı'nın iç avlusunda bir baltacılar odası, bir kapı ağası odası, bir büyük ağalar odası, bir küçük ağalar odası, kenefler, çeşme, bir hoca odası, bir kiler, bir divanhâne, iki büyük oda, fiskiyeli orta sofa, bir büyük havuz, köşk, gömme dolap, çinili bir kaftan odası, iki şadırvan, bir kubbeli çini oda, üstünde çinili kubbeli bir köşk, hamam ve dolapları, kuş odası, çilehane, taya kadınlar odası, bir divanhâne, bir kâhya odası, üstünde bir köşk, beş oda, önünde dehliz, hazine odası, üç halvetli hamam, hastalar odası, çeşme, iki fırınlı bir mutfak, bir büyük odunluk, dört bahçe, içinde havuz, kurşun kubbeli bir köşk bulunmaktadır. Dış avlusunda ise bir büyük divanhâne, divanhâneye bitişik karşılıklı iki oda, iki has oda, bir orta sofa, iki dehliz, bir gezinti seddi, abdesthane, önünde bahçe ve şadırvan, büyük bir oda, dehliz, iki hamam, abdesthane, kenef, karşısında yine bir oda, bir nöbetçiler odası, bir içöğlanları öğretmen odası, içöğlanları meydanı, hazine odası, çamaşırhane, kapı üstünde kâhya odası, hazine odası, bir nöbetçi çavuşlar odası, abdesthane, cebehane, otuz yedi çasnigir odası, altında dört büyük özel bölüm ahır, ahır bodrumu, bir büyük mahzen, iki has ahır, kuyumcular işevi, büyük kapıcılar odası, meydan, şadırvan, bir büyük fırın ambarı, akarsuyu ve tekneleriyi üç fırın, üstünde bir büyük oda, üst katta terziler atölyesi, alta ahır, helvahane, dört un ambarı, üstte dokuz bölümlü kilerciler odası, akarsuyu ile bir büyük mutfak, on bir adet açılar odası, çeşme ve kenef vardı [Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi* 2 (İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1986); Nurhan Atasoy, *İbrahim Paşa Sarayı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012); Semavi Eyice, "Davud Paşa Sarayı" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 3/8-9; Tülay Artan, "The Kadırga Palace: An Architectural Reconstruction", *Muqarnas* 10 (1993), 201-211; Tülay Artan, "In the Tracks of a Lost Palace", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 1/197-213].

döneme ait kaynaklardaki veriler sayesinde elde edilebilir. Şah Sultan’ın inşa ettirdiği yapı vakfiyesinde “saray”,⁹ 1700’lü yıllara tarihli bazı arşiv belgelerinde “yalı”¹⁰, *Hadikatü’l Cevâmi*’de “...ve halen Hançerli Sultân Sarâyı denmekle meşhur sâhilsarây...”¹¹ şeklinde zikr edilmektedir. Doğancı Ahmed Paşa’nın konağı vakfiyesinde saray anlamında kullanılan “dâr-rüssaade” ifadesiyle ve ilaveten “mülk menzil” şeklinde anılmaktadır.¹² Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde “Hacı Paşa Sarayı”,¹³ Naima Tarihi’nde ise “Üsküdar’da saray misal...”¹⁴ diye tanımlanmaktadır. Ferruh Kethüda’nın dört köşklü, iki hamamlı ve diğer birçok birimden oluşan görkemli konağı ise vakfiyesinde sadece “mülk” olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Dolayısıyla üç yapıyı adlandırmak için kullanılan kavramlar arasında saray tabiri öne çıkmaktadır. Buna istinaden bu yapılar konak büyüklüğünde olsalar dahi bu çalışmada saray olarak isimlendirilmişlerdir. Bahsedilen kaynaklarda bu yapıların daha çok “saray” diye nitelenmesinin nedeni bu yapıların sultana, vezirlere, paşalara ait olan konutlar olması olmalıdır. Oysa bugün “saray” ifadesini konak, köşk, kasır, yalı gibi diğer konut ifadelerinden ayıran onun sahibinin kim olduğu değil, biçimsel özellikleridir.¹⁶

Bahsi geçen saraylardan bir tanesi muhtemelen eski bir binanın Şah Sultan tarafından ihyasıyla vücut bulmuşken, diğer ikisi için durum farklıdır. Doğancı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda saraylarının başka binaların ihyasıyla inşa ettirildiği yönünde herhangi bir bilgi yoktur. Şah Sultan Sarayı’nın Hançerli Sultan Sarayı olarak da bilinmesi şüphe uyandırmakta, sarayın eski bir binanın yenilenmesiyle ortaya çıkmış olabileceğini akla getirmektedir.¹⁷

- 9 Şah Sultan Vakfiyesi’nin Osmanlı Türkçesi tercümesi; BOA, EV/VKE, 9/20; Vakfiyenin Türkçe tercümesi; VGMA.D, nr. 1993, 11–17.
- 10 Hüseyin Necdet Ertuğ, “Şerhiye Sicillerine Göre 1137 (1724-1725) Yılı İstanbul’unda Osmanlı Konutu/Menzili”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 10/2 (2015), 129 – 142; Selma Kuşu, *XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyyûpte Sosyal ve Ekonomik Hayat* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 54–56.
- 11 Ayvansaraylı Hüseyin Efendi vd., *Hadikatü’l Cevâmi* (İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar), nşr. A. N. Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 342.
- 12 Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327 – 336.
- 13 Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, nşr. O. Ş. Gökyay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 1/233. Nitekim vakfiyesinde ve bazı belgelerde Doğancı Ahmed Paşa, Hacı Ahmed Paşa olarak anılır [Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327–336; BOA. Cevdet-Evkaf (C.EV), 348/17671; BOA. Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 129/6].
- 14 Na’imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na’ima*, nşr. M. İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 5/1377.
- 15 Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 570, 57–60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA.D, nr. 2111, 140–148. Ferruh Kethüda’nın evi kaynaklarda saray olarak adlandırılmamasına rağmen, Doğancı Ahmed ve Şah Sultan Sarayı gibi bileşenleri açısından zenginliği –iki hamamlı, dört köşklü, birçok odalı bir yapı, hususuna ve yönetici sınıfa ait yapıların saray olarak adlandırılmasına dayanarak bu çalışmada bu yapı da saray olarak zikredilmiştir. Nitekim Özkoçak da, 16. yüzyıldaki İstanbul konutlarını ele aldığı çalışmada Ferruh Kethüda Sarayını “saraya benzer ev” diye tanımlamaktadır [Selma Akyazıcı Özkoçak, “The Evidence of Vakıf-Registers for Residential Dwelling in Sixteenth Century İstanbul”, *Afife Batur’a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, ed. A. Ağır vd. (İstanbul: Literatür Yayınları, 2005), 255].
- 16 Kuban bu hususu şöyle açıklamaktadır: “Çağdaş Türk dilinde *saray* sözcüğü Osmanlı dönemindeki anlamında değildir. Son dönem Osmanlı imparatorluk saraylarını da kapsamak üzere, Batılılardan alınmış bir içerikle kullanılır. Bu kullanımda ağırlık biçimsel olgudur. Oysa Türkler bu sözcüğü kullanıcıya, yani sultana, vezire, paşaya atf yaparak, başka bir deyişle önemli birine ait konut anlamında kullanırlar. ... *saray* dengiğinde söz konusu olan yapının özel tanımından çok, sahibinin kimliğidir.” Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: YEM Yayın, 2021), 435, 437.
- 17 Şah Sultan Sarayı’nın daha sonraları Hançerli Sultan Sarayı olarak adlandırıldığı da bilinmektedir [Baha Tanman, “Şah Sultan Camii ve Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 7/125–127; Çağatay Uluçay, *Padışahlığın Kadınları ve Kızları* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 49; S. Faroqi, “Shâh Sultân”, *The Encyclopedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth vd. (Leiden, Brill, 1995), 9/199–200]. Bu durum sarayın sonradan Hançerli Sultan diye birinin kullanımına girdiğini düşündürmektedir. Ancak Hançerli Sultan adıyla tanınan tek kişi Sultan II. Bayezid’in şehzadesi Şehzade Mahmud’un kızı, Hançerli Fatma Sultan olarak adlandırılan şahsiyettir. 1532 yılında öldüğü bilinmektedir [Topkapı Sarayı Müzesi (TSMA). Evrak (E)], 773/3; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, nşr. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1/13; Faruk T. Çekiç, *Bursa Hançerli Fatma Sultan Külliyesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 19 – 31]. Şah Sultân’a sarayı bu kişiden intikal etmiş olabilir. Literatürün

Bilindiği üzere bazı saray yapıları el değiştirebilmekte; hanedan mensuplarından veya devlet ricalinden birbirine intikal edebilmekteydi.¹⁸ Şah Sultan Sarayı için de böyle bir durum söz konusu olmuş olabilir. Doğançı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda ise binalarını sıfırdan inşa ettirmişlerdir.

Muhakkak ki bu çalışmanın birtakım sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle üç saraya ilişkin görsel malzemenin yetersiz olması ve vakfiyelerde saray birimlerine dair tanımların çok ayrıntılı olmaması, araştırmacının yapıları anlamasını ve anlamlandırmasını zorlaştırmaktadır. Görsel malzeme olarak elimizde sadece Şah Sultan Sarayı'na ait 19. yüzyıla tarihli birtakım planlar bulunmaktadır.¹⁹ Ayrıca vakıf belgelerindeki anlatımlar yapıların birimlerine dair bilgi vermesine rağmen, bu birimler²⁰ arasındaki ilişkiler hususunda ayrıntılı çıkarımlar yapmaya pek imkân sağlamamaktadır. Saray birimlerinin ele alındığı kısımda detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere, bir saray biriminin -oda, sofa, bahçe, ahır, matbah vs.- diğer birimlerle ilişkisini anlamlandırabilmek konusunda birtakım zorluklarla karşılaşılrsa da, yukarıda bahsedilen konut çalışmaları bu hususta yol gösterici olmuştur.

1. Saray Yapılarının Yerleşimi

1.1 Sarayların Konumu

Şah Sultan Sarayı, deniz kenarında yerleşmiş bir yapıydı. Bu nedenle sahilsarayı ya da yalısı olarak nitelendirebilir. Doğançı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda sarayları ise denize bakan köşklere sahip olmakla beraber, denizden biraz daha içeride bulunmaktaydılar.

Eyüp Bahariye'de bulunan Şah Sultan Sarayı Haliç'in kıyısında yerleşmiş bir sahil saraydı. Vakfiyesine bakılırsa Şah Sultan'ın sarayı gibi dervişlere tahsis ettiği tekkesi de denize nazırdı, aynı bölgede inşa edilmişti ve Haliç'e bakıyordu.²¹ Hançerli Sultan Sarayı olarak da bilinen²²,

dayandığı ana kaynak olan Ayvansarayî'nin bu hususta verdiği bilgiler muğlaktır ve meseleyi tasrih etmekten uzaktır. Ayvansarayî'nin "hücrât ve hâne-i şeyh sâhil-i deryâdâvâki'dir. İttisâline vâki' ve hâlen Hançerli Sultan Sarâyı denmekle meşhur sâhilsarayın sahibi-i evvelisi müşâriin-ileyha olduğu mervidir" ifadesi sarayın ilk sahibinin Şah Sultan mı yoksa Hançerli Sultan mı olduğu konusunda zihinde şüphe bırakmaktadır (Ayvansarayî Hüseyin Efendi-Ali Sâti Efendi-Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevâmî*, 342). Şah Sultan Eyüp-Bahariye'deki tekkesini sarayı bahçesinde 1537'de inşa ettirdiğine göre, bu saray Hançerli Fatma Sultan'dan intikal eden bir saray olabilir mi diye akla gelmektedir. Ayrıca 1806 tarihli bir belgeden sarayın 19 yüzyıl başlarında da "Hançerli Sultan Sarayı" olarak anılmakta olduğu ve sarayın mevcut dairelerinin 2.905 kuruş harcanarak tamir edildiği öğrenilmektedir [BOA., Cevdet-Saray (C.SM), 86/4318].

- 18 Mesela Fındıklı'daki Arap Ahmed Paşa Sarayı'nın kendine başkalarından intikal ettiği, daha sonra Ahmed Paşadan da öteki devlet ricaline intikal ettiği bilinmektedir (Ayvansarayî Hüseyin Efendi-Ali Sâti Efendi-Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevâmî*, 479-481). Bâniler saraylarının kendilerinden sonra kime bırakılacağını vakfiyelerinde belirtebiliyorlardı. Şah Sultan sarayının kızı İsmihan Sultan'ın oğlu Ahmed Bey'e ve sonrasında Ahmed Bey'in kardeşi Mustafa Bey'e ve O'nun evlatlarına bırakılmasını şart koşarken; Ferruh Kethüda sarayının zevcesi Münthea Hatun ve evlatlarına verilmesini şart koşmuştu (Ferruh Kethüda Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 570, 57-60; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA.D, nr. 2111, 140-148, 144; Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi tercümesi; EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi; VGMA.D, nr. 1993, 11-17).
- 19 Bahsedilen bânilerin vakfettiği mülklerin ve inşa ettirdikleri yapıların gelir gider bilgilerine eriştiğimiz muhasebe defterlerinde, bânilerin yaptırdıkları saraylarına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Oysa bu defterlerde bânilerin inşa ettirdiği hayratlarla ilgili çok detaylı bilgiler bulmak mümkündür. Bunun dışında bu sarayların mimari özelliklerine yer veren başka arşiv belgelerine ya da görsel malzemeye ulaşamamıştır.
- 20 Vakfiye belgelerinde özellikle birimler arasındaki bağlantılardan çok az ya da hiç bahsedilmeyiş araştırmacıyı meseleyi değerlendirme konusunda sıkıntıya sokmuştur. Bu hususta mevcut konut çalışmaları yol gösterici olmuştur. Şah Sultan Sarayı'nın 16. yüzyıldaki durumunu anlatan vakfiye belgesinde - Doğançı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda Sarayı'na nazaran - birimler ve birimler arası bağlantılardan çok sınırlı miktarda bahsedildiği zikredilmelidir.
- 21 Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe tercümesi, VGMA.D, nr. 1993, 11-1
- 22 Ayvansarayî Hüseyin Efendi-Ali Sâti Efendi-Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevâmî*, 342.

sarayın 18. yüzyıl sonunda bir süre mühendishane olarak kullanıldığı²³, daha sonra arsası üzerinde 1826 yılında İplikhane-i Âmire binasının temellerinin atıldığı bilinmektedir.²⁴ Şah Sultan Sarayı’nın bulunduğu Eyüp Bahariye sahili, zamanla başka saray yapılarının inşasına da sahne olmuştur. Özellikle 18. yüzyılda birçok sultan yalısı burada toplanmıştır. Bostan İskelesi’nin hemen yanında sırasıyla, Beyhan Sultan, Hatice Sultan, Esmâ Sultan yalıları yer almaktaydı. Şah Sultan Sarayı, Şah Sultan Tekkesi ve Camisi de bunların yakınındaydı.²⁵

Evliya Çelebi’nin “*Andan Kâğızhâne râhı üzre Şâh Sultân câmi’i: Bir bâğ u bâğçe içinde mahbûb câmi-i rûşendir. Çâr-kûshearpüştęyi rusâs ı hâsı nîlgûn ile Mimâr Sinân mestur etmişdir*”²⁶ diye anlattığı Şah Sultan Mescidi’nin 1537 yılında inşa edildiği bilinmektedir. Cami ve tekke saray bahçesinde inşa edildiğine göre, sarayın inşası bu tarihten önce gerçekleşmiş olmalıdır.

Denizle irtibatı Şah Sultan Sarayı’ndan farklı olan Doğancı Ahmed Paşa Sarayı ise Üsküdar’daki Doğancılar Meydanı’na çok yakın bir bölgede yer almaktaydı. Dolayısıyla deniz kıyısından nispeten uzak bir bölgedeydi. Evliya Çelebi söz konusu bölgeyi “*ve seyrân-gâh-ı Doğancılar meydânı, selâtınler Üsküdar’a göç etdikleri mahalde cümle doğanbâz bunda göçerler bir azîm kârhâne...*”²⁷ şeklinde tanımlar. Doğancı Ahmed Paşa’nın vakfiyesinde “*Emir-i Ahur mahallesinde bulunan halen içinde sâkin olduğu evi*” diye anlatılan bu saray, Doğancı Ahmed Paşa’nın tekkesi ve türbesinin yakınında, bugünkü Doğancılar Tepesi’nin yüksek bir yerinde bulunmaktadır.

Evliya Çelebi’nin “*Doğancılar kurbünde Hacı Paşa Sarayı*” diye tanımladığı bu saray, Salacak’taki Ayşe Sultan, Valide-i Atik Sultan, Kaya Sultan, Hanzâde Sultan, Ak Mehmet Paşa, Nasıf Paşazade, Cinci Hoca ve Arslan Ağa Sarayı arasında sayılmaktadır.²⁸ Ayrıca Evliya Üsküdar’ın kervansaraylarını anlattığı kısımda birkaç saray yapısından daha bahseder ki, bunlardan biri de yine Hacı Paşa Sarayı’dır. Diğer bahsedilen saraylar ise Koca Mehmet Paşa Sarayı, Doğancılar Sarayı ve Piyale Paşa Yalısı’dır.²⁹ Dolayısıyla Şah Sultan Sarayı gibi Doğancı Ahmed Paşa Sarayı da çevresinde birçok sultan sarayı bulunan saraylardan biridir. Hatta Ayşe Sultan Sarayı, Doğancı Ahmed Paşa Sarayı’na oldukça yakın konumlanmıştır. Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi’nin bulunduğu arazinin Ayşe Sultan Sarayı’nın bahçesi olduğu bilinmektedir.³⁰

23 3 Haziran 1799 tarihli bir arşiv belgesinde sarayın mühendishane olarak kullanılması için padişahın daha önceden talimat verdiği, ardından sarayın tamiri ve personel maaşları için bir meblağ belirlendiği anlatılmaktadır. Aynı belgede padişahın çok masraflı olacak büyük bir tadilat yerine zorunlu tamirat işlerinin yapılmasını istediği aktarılmaktadır [BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 255/14572].

24 Nazif Öztürk, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme ve 1827’de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası”, *Vakıflar Dergisi* 21 (1990), 23-80, 31; Emre Dölen, “İstanbul’daki Sanayi Kuruluşları: Dokuma, Kâğıt, Cam” *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları – İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015), 6/246-259.

25 Tülay Artan, “Esmâ Sultan Sahilsarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, ed. Nuri Akbayar vd. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 7/208-210. Öte yandan Hançerli Sarayı’nın sultandan sultana intikal ettiği ve son zamanlarında sırasıyla III. Ahmed kızı Esmâ Sultan’a, Küçük Esmâ Sultan’a, Hatice Sultan’a geçen sarayın, adı tespit edilemeyen son sahibesinin zamanında yandığı ve yerine bir lastik fabrikasının yapıldığı da belirtilmiştir. (Burhaneddin Olker, “Esmâ Sultan Yalısı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, yay. Reşad Ekrem Koçu (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1971), 10/5311.

26 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1/195.

27 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1/235.

28 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1/233.

29 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1/235.

30 Murat Yıldız, “Geçmişten Bugüne Üsküdar Ayazma Mahallesi’nde Yapı-Mekân İlişkisi”, *History Studies/International Journal of*

Ferruh Kethüda Sarayı da Doğancı Ahmed Paşa Sarayı gibi deniz kıyısında değildi. Ancak Balat'ta inşa edilmiş olan bu saray deniz kıyısına (Haliç'e) yürüme mesafesindeydi. Haliç'e bakan köşk ve kasırları ile ihtiva ettiği iki hamam bu saraya ayrıcalıklı bir yer kazandırıyordu. Anayola doğrudan bağlantısı olmamasından dolayı münzevi bir havası da vardı.³¹ Bu saray ayakta olduğu dönemde Ferruh Kethüda Cami/tekke yapısının karşı tarafında bulunmaktaydı.³²

Netice olarak üç saraydan biri Eyüp Bahariye'de deniz kıyısında, yalı denilebilecek vaziyette bir bina iken; ikisi hemen deniz kıyısında değilse bile denize çok uzak olmayan bir konumda idi. Bunlardan biri Balat'ta denize yürüme mesafesinde, bir diğeri ise Üsküdar'da Doğancılar Tepesi'nde idi.

1.2. Saray Yapılarının Sınırları

Saray sınırlarının vakfiye belgelerinde nasıl tanımlandığını incelemek, bu yapıların nasıl bir çevrede konumlandıklarını anlamak ve anlamlandırabilmek açısından mühimdir. Doğancı Ahmed Paşa'nın "*mabruse-i Üsküdar'da Emir-i Ahur mahallesinde vâkı olup halâ kendüleri sakin oldukları mülk menzili*"³³ diye anlatılan sarayının sınırları "*menzil-i mezbur vâkıf-ı müşarünileyh hazretlerinin intisabıyla maruf olup, tahdit ve tariftten müstağnidir*" şeklinde kısaca ifade edilip, detaylıca anlatılmamıştır. Buna karşın Şah Sultan ve Ferruh Kethüda saraylarının sınırları vakfiyelerinde daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Şah Sultan Sarayı'nın sınırları "*bir taraftan kendi vakıflarına ve bir taraftan târik-i âmme ve bir taraf-ı deryaya ve bir taraf-ı mülk odalara müntehi olup*"³⁴ şeklinde, Ferruh Kethüda'nın sarayı ise "*bir tarafı Mevlana Kadri Çelebi vakfıyla, bir tarafı tarik-i hasla ve vakıf dükkânlarla mahdud...*"³⁵ diye tanımlanmıştır.

Şah Sultan Sarayı tarik-i âm³⁶, deniz, kendi vakıfları ve mülk odalarla çevriliydi. Ferruh Kethüda Sarayı ise Mevlana Kadri Çelebi Vakfı, tarik-i has³⁷ ve vakıf dükkânlarla sınırdışı. İkisinde de ortak olan husus, saray yapısının vakıf mülklerle çevrilmiş olmasıydı. Her ne kadar Ferruh Kethüda Sarayı bir taraftan Mevlana Kadri Çelebi vakfıyla hemhudut olsa da, her iki saray da çevrelerinde bulunan büyük bahçe ve arazilerle komşu mülklerden ayrılmış olmalıdır.³⁸

16. ve 17. yüzyıllarda Üsküdar'daki meskenleri inceleyen bir çalışmada evlerin genelde vakıf mülklerle ve yollarla çevrili olduğu tespit edilmiştir. İlaveten aynı çalışmalarda bitişik

History, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalcık 5/2 (Mart 2013), 565 – 585.

31 Özkoçak, "The Evidence of Vakıf-Registers", 253 – 257.

32 Ferruh Kethüda Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 570, 57-60; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA.D, nr. 2111, 140-148, 144.

33 Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın birimlerinin anlatıldığı kısımda, saray "mülk menzili" olarak tanımlanırken, türbe görevlilerinin anlatıldığı kısımda "dârüssaâde" olarak tarif edilmiştir (Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327-336).

34 Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi tercümesi; EV.VKE, 9/20; Vakfiyenin Türkçe tercümesi; VGMA.D, nr. 1993, 11-17.

35 Ferruh Kethüda Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 570, 57-60; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA.D, nr. 2111, 140 – 148.

36 Tarik-i âm lügatte "herkese açık umûmî yol" olarak tanımlanmaktadır. İlhan Ayverdi, "Tarik-i âm" (Erişim 25. 02. 2025)

37 Tarik-i has lügatte "yalnız mal sahiplerinin geçmesine mahsus yol" olarak tanımlanmaktadır. İlhan Ayverdi, "Tarik-i has" (Erişim 25. 02. 2025).

38 16. yüzyıl konut yapılarını değerlendiren bir çalışmada da ana yollarla doğrudan bağlantısı olmayan Ferruh Kethüda Sarayı'nın, etrafında birçok konut ve ticari mülkler bulunmasına rağmen, Ferruh Kethüda ve ailesi için özel bir yaşam alanı sunduğu kanaatine varılmıştır (Özkoçak, "The Evidence of Vakıf-Registers", 256).

düzende bir ev mimarisinden bahsetmenin mümkün olmadığı ve her evin mahremiyet ve güvenlik hususlarının avlularla, sofalarla sağlandığı vurgulanmıştır.³⁹ Bu çalışmanın konusunu oluşturan saray yapılarında da bahsedilen hususların bahçelerle, avlularla vs. sağlandığı düşünülebilir. Sözü edilen sarayların iki avlulu (muhavvata-i dâhiliye, muhavvata-i hariciye) ve bahçesi/bahçeleri olan yapılar olduğu bilinmektedir. 1573-1576 yılları arasında İstanbul'a gelen Gerlach İstanbul'daki hemen hemen her evin bahçesi olduğundan bahsetmektedir;

"Konstantinopolis çok güzel ve büyük bir kent; bu güzellik yalnız şehri süsleyen ve boyu evleri aşan güzel kiliselerden, camilerden, saraylardan ileri gelmiyor, aynı zamanda şehrin içindeki güzel bahçelerden, çeşit çeşit ağaçlardan da kaynaklanıyor. Dışarıdan bakan biri, her evin içinde incir, nar, dut, portakal, zeytin ve bunlar gibi çeşitli meyva ağaçlarının yetiştiği güzel bir bahçenin ortasında bulunduğunu sanır. Bunca imparator ve kralın Konstantinopolis'i ele geçirmek için olağanüstü çabalar harcamalarına hiç şaşmamalı, çünkü şehrin en parlak zamanlarında bir yeryüzü cenneti olduğu şimdi bile belli oluyor. Kentin iç mahallerindeki evler pek güzel değil. Yalnız üst düzeydeki kişilerin, özellikle paşaların konakları -her ne kadar bizim ülkemizdeki binalar kadar yüksek ve sağlam değilseler de - neredeyse birer saray gibi gösterişli."⁴⁰

Şah Sultan Sarayı'nın deniz kenarında konumlanmış olması, iki taraftan vakıf mülklerle çevrili oluşu, sadece bir yönden tarik-i âmma sınır oluşu, özel bir yaşam alanı sunduğunun kanıtıdır. Ferruh Kethüda Sarayı'nın bir taraftan başka bir mülk sahibinin vakıfları ile sınırdaş olması ise mahremiyet hususunda akılda şüphe bırakmaktadır. Ancak Osmanlı konutu üzerine yapılan çalışmalarda anlatılan kademeli bir mahremiyet tanımlamasının Ferruh Kethüda Sarayı için de geçerli olabileceği düşünülebilir. 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda konut üzerine yapılan çalışmalarda evin tarik-i âm ya da tarik-i has ile sınırlı olmasının, evin yolla kurduğu ilişkiyi şekillendirdiği öne sürülür. Sözü edilen çalışmalarda kamusal alandan özel alana geçişin, evin bahçesi aracılığıyla kademeli olarak gerçekleştirildiği kanısına varılmıştır. Arsanın sınırından itibaren mahremiyet bölgesine girildiği ve evin bölümleri arasında da nispeten daha kamusal olan sofa, avlu gibi birimlerden, daha mahrem bölgeler olarak düşünülebilecek odalara geçişin olduğu düşüncesi savunulmuştur.⁴¹ Ferruh Kethüda Sarayı'nın iç ve dış avluları ile avlularında bahçe bulunan bir yapı olduğu düşünüldüğünde, kademeli mahremiyet tanımlamasının bu yapı için de geçerli olması ihtimal dâhilindedir.

1.3. Saray Yapılarının Bânîlerinin Vakfettiği Akarlarla İlişkileri

Cami, imaret, han, hamam, kervansaray gibi yapıların çevresinde vakıf mülklerin olması sık karşılaşılan bir durumdur. Bu çalışmada bahse konu edilen sarayların çevresi için de benzeri şartların geçerli olduğu söylenebilir. Sözü edildiği üzere Şah Sultan, Doğancı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda saraylarının bahçelerinde ya da çok yakınında tekke birimleri bulunmaktadır. Bahsedilen saray yapılarının bahçesinde cami-tekke, türbe, mektep vs. gibi yapıların mevcut olduğu düşünüldüğünde, bu kurumların işleyişini sürdürebilmek için yakın çevresinde birtakım mülkler vakfedilmiş olması doğaldır. Vakfiye belgelerinde bu mülklerin gelirlerinin nerede, nasıl kullanılacağı detaylı bir şekilde anlatılmıştır.⁴²

39 Açık-Düzenli, "XVI-XVII. Yüzyıl İstanbul Evlerine Dair", 8/246.

40 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 2/78.

41 Özkaya, "Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek", 245 - 248.

42 Bu çalışmanın konusu dışında kalan bahçesinde tekke bulunan 16. yüzyıl saraylarından Arap Ahmed Paşa'nın yalısının da

Ferruh Kethüda Sarayı'nın karşısında konumlanan tekke-caminin çevresinde birçok akar bulunmaktaydı. Bunların çoğunluğunu çeşitli birimlerden oluşan evler oluşturduğu gibi, dükkân, börekçi fırını gibi mülkler de mevcuttu.⁴³ Şah Sultan Sarayı'nın yakınında vakfedilen mülklerin arasında ise sınırları -Şah Sultan'ın sattığı odalar, Kurşunlu Muallimhânesi, tarîk-i has ve saray ile- belirlenmiş boş bir araziden bahsedilmektedir.⁴⁴ İlâveten Şah Sultan tekke şeyhinin iskânı için, cami ile sınır olan ve matbah, fırın gibi bileşenler de içeren birtakım birimler vakfederken; imam, müezzin, kayyım için de birer oda verilmesini şart koşturmuştur.⁴⁵

Bahsedilen saraylardan farklı olarak, Doğancı Ahmed Paşa Sarayı etrafında akarlara pek rastlanmamaktadır. En yakın akarlar Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın bulunduğu Mirahor mahallesini çevreleyen, Tavaşi Hasan Ağa, Rum Mehmet Paşa, Kefçe Dede gibi mahallelerde bulunmaktadır. Ancak Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi de paşanın sarayının yakınında konumlandığından, Ferruh Kethüda ve Şah Sultan Sarayları gibi etraflarında birtakım tekke birimleri ile yakın ilişki içerisindeydi. Nitekim Doğancı Ahmed Paşa'nın tekkesinin yeri vakfiyede "*Ahmed Paşa Üsküdar'da dârüssaâdeleri civarında altı hücreli bir hangah bina ettirdiler*" şeklinde tanımlanmıştır. İlâveten vakfiyede türbedar odası paşanın sarayının anlatıldığı kısımda geçmektedir. Sanki sarayın bir birimi gibi anlatılan türbedar odası vakfiyede şöyle geçer;

"bina olunmuş bir kasır ve bir sofa; dahi ve diğer çardak ve mezbur çardak önünde bir fiskiyye ve bir havuz ve sarmaşuklu köşk demekle maruf diğer bir kasır ... ve iki bab beyt-i süfli ahır ve bir hücre ve bir diğer bab beyt-i süfli ve türbedar odası demekle maruf diğer bir beyt-i süfli vardır. Söz konusu ev..."⁴⁶

Saraya yakın bir mesafede tekke birimlerinin konumlanması; kurumsal işleyişinin sağlanması hususunda önemli bir yeri olan akarların bu saray yapılarının çevresinde olmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim 16. yüzyıldaki paşa konaklarından bahseden Gerlach da seyahatnamesinde, Sokullu Mehmet Paşa'nın konağının (muhtemelen Kadırga'daki) gerisinde birçok dükkânın olduğunu, buradaki zanaatkarların elde ettiği kazancın bir kısmının paşanın kendi yaptırdığı caminin ya da Ayasofya Camisinin masrafları için harcadığını

etrafında vakıf mülkler bulunduğu bilinmektedir. Sözü edilen sarayın bahçesinde bulunan Perizad Hatun'un inşasını üstlen-
diği cami-tekkenin etrafı gelir getiren mülklerle kuşatılmıştı. Bunlar arasında cami-tekkenin yakınında bulunan on dükkân,
bir ekmekçi fırını, iki büyük mahzen, yirmi dört tane büyük oda ve nakib'ül eşraf Yahya Efendi'nin bahçesinden sağlanan
kira geliri de bulunmaktaydı. "*Camii-i mezbur kurbünde*" diye anlatılan birtakım menzillerin, mütevazı evler olduğu düşü-
nülebilir. Nitekim bu menzillerden büyük olanı Perizad Hatun'un hem vasisi hem de vakfın mütevellisi olan Mehmet Çelebi
ve ailesinin iskânına sunulmuştur (Perizad Hatun Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 570, 213-219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA.D, nr.
2220, 175 - 183).

43 Ferruh Kethüda Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 570, 57 - 60; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA.D, nr. 2111, 140 - 148.

44 Şah Sultan vakfiyesinde boş arazi şöyle tanımlanmış: "*ve zikrolunan saraya muttasıl bir canibi vâkfe-i müşerünileyha sattığı odalarla kurşunlu muallimhaneye ve iki canibi Ahmed Bey'e vakf eyledikleri saraya ve bir canibi tarik-i hassa müntehi olup tulen almış zira arzan otuz sekiz zira olan arsa-i haliyyeyi dahi vakf eylediler*" (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi tercümesi; EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe tercümesi; VGMA.D, nr. 1993, 11-17).

45 Tekke şeyhi için camiyle sınır olan iki oda, bir matbah, bir fırın, taşrasında iki oda ve iki sofadan oluşan evlerin ve caminin imamı, müezzini ve kayyımı için caminin yakınında hatta bir taraftan caminin avlusu ile sınır olan birer oda verilmesini şart koşturmuştur. Cami mahallesinde ancak doğrudan camiyle sınır olmayan birer odanın ise muallime, hamamın tellağına ve hamamcısına vakfedildiği bilinmektedir (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi tercümesi; EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe tercümesi; VGMA.D, nr. 1993, 11-17).

46 Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327 - 336.

anlatmaktadır.⁴⁷ Netice olarak bu sarayların yakınında bânîsinin bir tekke inşa ettirmiş olması, üç sarayın da kentin diğer bileşenleriyle- yollar, sarayla aynı muhitte bulunan başka yapılar gibi, ilişkisini muhakkak etkilemiş olmalıdır.

Saraylarla akarların bu derece yakın oluşu, 16. yüzyıl İstanbul'undaki sıradan evler ile saray yapılarının nasıl konumlandığı sorusunu akla getirmektedir. Sözü edilen mütevazı evler, bahsedilen paşa, kethüda ya da padişah kızı saraylarından daha farklı bir görünüm sergilese de, bu yapılara sınır değil ama çok yakın konumlanmıştır. Mesela, Ferruh Kethüda Sarayı'nın karşısında bulunan bâni tekkesinin etrafında vakfedilen birçok mülkten bahsedilmektedir. Bu vakıf mülklerden bir tanesi, iki "*muhavvatalı*"⁴⁸ bir konuttur. Muhavvata-i dâhiliyesinde önünde sofalı tahtani bir ev, önlerinde sofa bulunan karşılıklı iki fevkani ev, tahtaboş⁴⁹, bahçe, bir su kuyusu, fırın bulunmakta; muhavvata-i hariciyesinde ise tahtani bir ahır, bir odunluk anbarı ve bir kenif içermektedir.⁵⁰ Ferruh Kethüda Sarayı'nda olduğu gibi diğerlerinde de, sarayın çok yakınında gelir getiren muhtemelen konut olarak kullanılmış yapılara rastlanabilir. Nitekim bu yüzyıldaki konutları genel olarak değerlendiren birtakım çalışmalarda da saray türündeki yapıların hemen bitişiğinde çok mütevazı, birkaç odadan oluşan evler bulunduğu tespit edilmiştir.⁵¹

2. Saray Birimleri

2.1. Birimlerin Birbiriyle Bağlantıları Hususunda Belirsizlikler

Vakfiye belgelerindeki saray birimlerine ilişkin anlatımlar, araştırmacılara yapının bölümlerine ve bu bölümler/birimler arasındaki ilişkilere dair sınırlı da olsa bir fikir vermektedir. Ancak bu çalışma gerçekleştirilirken, bir saray biriminin-oda, sofa, bahçe, ahır, matbah vs.- diğer birimlerle ilişkisini anlamak, anlamlandırabilmek hususunda sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntılar mevcut konut çalışmalarının yol göstericiliğinde aşılımaya çalışılmıştır. Nitekim 16. yüzyıl konutlarını değerlendiren Yerasimos, belgelerde tarif edilen herhangi bir konutun birimleri ilk başta rastgele yerleştirilmiş gibi görünse de, dikkatle incelendiğinde daha sistematiğe bir yerleşime sahip olduğunun fark edildiğini söyler.⁵² Doğancı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda'nın vakfiyesindeki saray birimleri tanımlamaları, Şah Sultan vakfiyesinde anlatılan saray birimlerine nazaran, daha çok detay içermekte ve nasıl oda kombinasyonları yapıldığı, kaç ayrı bina ya da bina kümesinden oluştuğunu hesap etmeyi nispeten mümkün kılmaktadır.

47 Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, 2/547.

48 Duvarla çevrili yer anlamında, bazen de avlu yerine kullanılmıştır. Daha küçük avlular "muhavvata-i yesire", iç avlular "muhavvata-i dâhiliye", dış avlular "muhavvata-i hariciye" şeklinde ifade edilmiştir. İç ve dış avlunun muhavvata ve mahremiyet ilişkisini güçlendirdiği düşünülmektedir [Emre Can Yılmaz, *İstanbul'da Yazılı ve Görsel Kaynaklara Göre 15. ve 16. yy'da (1453-1559) Osmanlı Sivil Mimarlığı Üzerine Bir Değerlendirme: Gurfe Örneği* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 70].

49 Eskiden damın çinko döşeli düz bir bölümü ki, en çok çamaşır sermeye yarardı; tahtapuş [Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* (İstanbul: Yem Yayınları, 2017), 451].

50 Ferruh Kethüda Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 570, 57-60; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA.D, nr. 2111, 140 – 148.

51 Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", 313.

52 Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", 313.

Vakfiyelerde özellikle katı belirtilmeyen, müstakil tek katlı yapılar olduğu düşünülen birçok birimin diğer birimlerle ilişkisi belirsizdir.⁵³ Bu birimlerin vakfiye belgesinde nasıl sıralandığı -art arda mı, ayrı ayrı mı?- öncesinde ve sonrasında hangi birimlerden bahsedildiği araştırmacıya birtakım öngörüler sunabilir. Vakfiye belgelerinden edinilen bilgiler doğrultusunda bileşenlerin ilişkisi bağlamında, en detaylı bilgi sunulan yapı Doğanç Ahmed Paşa Sarayı'dır. Doğanç Ahmed Paşa'nın vakfiyesinde "mülk menzil"⁵⁴ olarak anlatılan, iki "muhavvatalı", muhavvata-i dâhiliye (iç avlu) ve hariciye (dış avlu) içeren sarayının tanımlandığı vakfiye belgesi incelendiğinde, iki avluda bahsedilen birimlerin çoğunlukla mekâna yayılmış bir halde konumlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Doğanç Ahmed Paşa Sarayı'nın iç avlu kısmının birkaç birimden oluştuğu, dış avlu kısmının ise, muhtemelen, üç ayrı bölüm halinde kümelenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵⁵

Saray birimleri arasındaki ilişkiler bazen tam olarak kavranamamasına rağmen, bu çalışmanın konusunu oluşturan sarayların birimlerini karşılaştırarak, sarayların iç avlu ile dış avlu kısımlarına ve yaşama – hizmet birimlerine ilişkin birtakım değerlendirmeler yapmak mümkündür.

2.2. İç Avlu ile Dış Avlunun Mahiyeti ve Birimleri

İki avlu etrafında kümelenmiş bölümlerden oluştuğu bilinen saraylarda iç avlu "muhavvata-i dâhiliye", dış avlu ise "muhavvata-i hariciye" veya "taşra" olarak tanımlanmıştır. Dış avlunun bürokratik işlerin yapıldığı, misafirlerin ağırlandığı kısım, iç avlunun ise ev halkının yaşadığı bölüm olduğu düşünülebilir.⁵⁶ 1573 – 1576 yılları arasında İstanbul'a gelen Gerlach'ın Sokullu Mehmet Paşa'nın sarayına dair tanımlamaları da bu doğrultudadır;

"Paşa'nın konağı etrafı yüksek bir duvarla çevrili, çok büyük bir bina olup iki bölüme ayrılmış. Bir bölümü paşa, 100 kişiyi bulan memurları ve hizmetkârları ile birlikte işgal ediyor. Öbür bölümünde ise paşanın eşi olan saraylı hanım, harem ağaları ve cariyelerle birlikte yaşıyor. Paşa'nın konağının önündeki avluda bulunan havuzun yanından birkaç basamaklık bir merdivenden çıkılarak geniş, güzel, yüksek tavanlı, kiliseye benzer bir sofaya giriliyor. Sofada duvarlar boyunca üzeri güzel halılarla kaplı sedirler var. Paşa her günkü Divan toplantısını (İkinci divanı) burada yapıyor. Paşa, padişahın Divan toplantısından konağına döndüğü zaman, onu Türk, Rum ve Yahudilerden ibaret büyük bir kalabalık beklemekte oluyor. Paşa saygıdeğer efendimi bu sofanın yanındaki odada kabul etti. Bu arada sofa Türklerle doluydu ve hizmetkârlar kapının önünde emir beklemekteydi".⁵⁷

53 Bu hususta, 17. konutlarını değerlendiren Hatice Gökçen Özkaya bu dönemdeki evlerin genelde arsaya yayılmış binalar şeklinde düzenlendiğini ve pek çok evde mekân bileşenlerinin -oda, sofa, matbah, kiler vs. ayrı ayrı binalar şeklinde bahçeye açıldığını ifade etmektedir (Özkaya, "İstanbul'da On Yedinci Yüzyıl Evlerinde Yaşama Mekânları", 47).

54 Doğanç Ahmed Paşa'nın vakfiyede "mülk menzil" diye tanımlanan saray yapısı, birçok alt kat veya üst kat "beyt" diğer bir deyişle oda içermektedir. 16. yüzyıl İstanbul'daki konutları değerlendiren Stefanos Yerasimos, menzilin bir evin tümünü anlatmak için kullanıldığını ifade etmektedir (Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", 309). 15. yüzyıl İstanbul'da da konutların genelde "beyt" ya da "menzil" olarak tanımlandığı ve menzilin daha geniş kapsamlı olduğu bilinmektedir (Akar, "Fatih'in İstanbul'da Konut Mimarisi", 163).

55 Doğanç Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327-336.

56 Özkaya, dâhiliye (iç) ve hariciye (dış) bölümlenmelerinin, kamusalılık ve mahremiyetle ilişkili olmalarına rağmen, kadın ve erkeğin ayrı ayrı kullanımına tahsis edilmiş iki ayrı bölümden ziyade, sarayın "kamusal nitelikte olan ve bürokratik- yönetimsel pratikler" için kullanılan dış kısmı ile özel yaşam için ayrılmış iç kısmına tekbül ettiğini ifade etmektedir (Özkaya, "Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek", 246).

57 Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, 2/546.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan sarayları iç avlu ve dış avlu bağlamında değerlendirdiğimizde, saray yapıları arasında iç avlusunda en çok bileşen içeren yapı Ferruh Kethüda Sarayı, dış avlusunda en çok bileşen içeren yapı ise Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'dır. Ancak bu saray yapılarının kendi içerisinde iç avlu ve dış avlu kısmı karşılaştırıldığında; Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'ndaki iç avlu ve dış avludaki birim sayısı ve çeşitliliğindeki farklılık, Ferruh Kethüda ve Şah Sultan Sarayı'nda görülmez. Ferruh Kethüda ve Şah Sultan saraylarının, iç avlu kısmı ile dış avlu kısmı bileşenleri nicel olarak benzerdir.

Saray yapılarının iç avlu kısımlarına bakıldığında Ferruh Kethüda Sarayı'nın iç avlusunun diğerlerine nazaran çok daha fazla bileşen içerdiği tespit edilir. Ferruh Kethüda Sarayı'nda, iç avluda iki tane karşılıklı konumlanmış ortalarında sofa bulunan fevkani ev⁵⁸ ve ayrıca iki tane karşılıklı ev, evlerin altında bir kiler, üç bâb⁵⁹ oda, denize bakan bir köşk ve bir oda, direk üstünde bir köşk, musluk, bahçe bulunmaktadır. İç avluda odaların sol tarafında kümelenmiş ikinci bir yapı grubundan bahsedilmektedir. Bunlar ise fevkani bir yapı, iki halvetli⁶⁰ hamam ve camekân⁶¹ ile hamamın ardındaki odun mahzenidir. Sözü edilen iki katlı bu yapının üst katında büyük bir oda, bir kiler ve alt katta ise bir matbah ve su mahzeni bulunmaktadır.

Öte yandan Doğancı Ahmed Paşa Sarayı dâhiliye (iç avlu) kısmında; alt kat/tek katlı altı bâb beyt, bir kasır, bir hamam, bir kenif, bir su kuyusu mevcuttu. Şah Sultan Sarayı'nın iç avlusundaki yapılar ise; sekiz tane küçüklü büyüklü evler, bir matbah, matbaha bitişik hamam ve iki bahçeden oluşmaktaydı.

Dış avlu birimlerinin yeri Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nda "*muhavvata-i hariciyede*", Ferruh Kethüda Sarayı'nda "orta kapıda", Şah Sultan Sarayı'nda sarayın "taşra"sında diye anlatılmaktadır. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı, dış avlu kısmı iç avlu kısmına göre daha çok bileşen içeren bir yapıdır.⁶² Bahsedildiği üzere, Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın dış avludaki yapı grubunun üç ayrı mekânda konumlanmış olduğu düşünülmektedir. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın hariciye (dış avlu) kısmı; alt veya üst katta bulunan on beyt (ikisi üst kat, yedisi alt/tek kat, biri de türbedar odası olarak kullanılan alt/tek kat beyt), üç köşk/kasır, üç sofa, iki hücre, iki çardak, iki su kuyusu, bir mahzen, bir anbar, bir fiske, bir havuz, bir ahır, bir fırın, bir matbah, bir kiler, bir kazlık, bir bahçe ve bir bağ içermektedir.

Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın hariciye/dış avlu kısmı üç ayrı bölüm halinde düşünüldüğünde; birinci bölümünde ilk tanımlanan birim iki katlı bir yapıdır. Bu yapı üst katta ortasında

58 Sözü edilen "ev" diye adlandırılan birim oda olmalıdır. Ev, oda ve beytin aynı anlamda kullanıldığı bilinmektedir. (Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", 309). Hatice Gökçen Özkaya ise oda ve beyt kavramlarının aynı bileşeni tanımladığını, ancak ev tanımının daha farklı olduğunu altını çizmektedir. Bu terimin kullanımının 16. yüzyıl tahrir defterlerindeki "hane" terimine daha çok benzediğini ve Türkçede bugünkü anlamıyla ailenin ikâmet ettiği yer olan ev ifadesiyle benzer olduğunu vurgulamaktadır (Özkaya, "İstanbul'da On Yedinci Yüzyıl Evlerinde Yaşama Mekânları", 49).

59 Konut çalışmalarında, genelde oda, beyt ifadeleriyle birlikte kullanılan "bâb" kelimesinin girişi ifade etmek için kullanıldığı açıkça belirtilmiştir. "Üç bâb oda" şeklindeki ifade ile üç giriş oda, bir başka deyişle birbirinden bağımsız üç ayrı oda anlatılmak istenmiştir [Rukiye Yeşilkaya, 16. ve 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri'nde Ev ve Kentsel Konumu (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 31].

60 Halvet "hamamlarda tek kurnalı, yıkanma hücre" olarak tanımlanmaktadır (Hasol, *Mimarlık Sözlüğü*, 197).

61 Camekân "Türk hamamlarında soyunulan yer, soyunmalık. Burası Roma hamamlarındaki apoditeriyum karşılığıdır" diye tanımlanmaktadır (Hasol, *Mimarlık Sözlüğü*, 104-105).

62 16. yüzyılda inşa edilen Sokullu Mehmet Paşa Sarayı'nın da dış avlusundaki bileşenler, iç avlusundaki bileşenlere göre daha fazladır (Eldem, *Türk Evi*, 24; ayrıca bk. Ek 1). Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nda dış avludaki bileşenlerin, iç avludaki bileşenlere göre fazlalığı ve çeşitliliği, Ferruh Kethüda ve Şah Sultan Sarayı'na nazaran olası bürokratik işlerin bu sarayda daha yoğun olarak gerçekleştirilmesinden kaynaklanmış olabilir.

sofa bulunan iki beyt, sofaya bitişik “kâşi”⁶³ ile bina olunmuş bir köşk, alt katta iki mahzen⁶⁴ ve bu mahzene bitişik bir hücre⁶⁵ ve hücre önünde bir su kuyusu içermektedir. Kapı yanında konumlanmış diye anlatılan ikinci yapı grubu ise; üstünde çardak⁶⁶ olan çatma bir anbar⁶⁷ ve ahır, fırın, su kuyusu, mutfak, kiler, dört tane alt kat/tek katlı oda içermektedir. Üçüncü yapı grubu olarak düşünülebiyecek kısmın ise bir bahçenin ve iki kıta bağın varlığı belirtildikten sonra vakfiye belgesinde tanımlanması dikkat çekmektedir. Bahsedilen birimlerin bahçede konumlanmış olduğu düşünülebilir. Bu bileşenler ise; çini kasır, bir sofa, önünde havuz ve fıskiye olan bir çardak, sarmaşıklı köşk diye bilinen bir kasır, bir kazlık, iki alt kat/tek katlı oda, bir hücre, başka bir alt kat/tek katlı oda, türbedar odası olarak kullanılacak bir diğer alt kat/ tek katlı odadan oluşmaktadır.⁶⁸

Ferruh Kethüda Sarayı’nın “orta kapıda” diye tanımlanan dış avludaki birimleri ise; iki oda, karşılıklı iki tane fevkani ev, sofa (iki odanın sofa ile ilişkisi tanımlanmamış), iki köşk (bir tanesi “denize müşrif”), iki alt kat/tek katlı ev, bir matbah, bir fırın, bir kenif; camekânlı bir halvetli hamam; altında ahır olan beş tane üst kat oda, karşısında bir ev, bir kenif, orta sofalı fevkani iki ev ve mahzenden oluşmaktadır. Şah Sultan Sarayı’nın “taşrasında” diye tabir edilen dış avlusu ise iki odadan oluşan bir selamlık, bir matbah, bir pınar⁶⁹ ve bir ahır içerme-
mektedir. Ayrıca “dağ dibinde” dört tane odası bulunmaktadır.⁷⁰

Sözü edilen saray yapılarında hem iç avlu kısmında, hem dış avlu kısmında, iki katlı ya da tek katlı birimler bulunmaktadır. Üç katlı herhangi bir birimden bahsedilmemektedir. Oysa 18. yüzyıla gelindiğinde ise, Şah Sultan Sarayı’nın dış avlusunda 16. yüzyıl saray örneklerinde karşılaşılmayan, üç katlı bir yapı inşa edildiği bilinmektedir. 16. yüzyıl saray yapılarının tanımlamalarında yapılar sadece tek katlı (*sufli* veya *tahtani*) veya iki katlı (*fevkani* ya da *ulvi*) şeklinde kaydedilmişlerdi.⁷¹ Hüseyin Necdet Ertuğ’un “Şeriyye Sicillerine Göre 1137 (1724-1725) Yılı İstanbul’unda Osmanlı Konutu/Menzili” adlı makalesinde 1725 yılında 5.000 kuruşa satılan bir yalidan, Şah Sultan Sarayı’ndan söz edilmektedir. Bu sayede H. 997 (M.

63 Sözlükte kâşi sözcüğü şöyle tanımlanmaktadır: “İlk olarak İran’ın Kâşan şehrinde yapıldığı için bu isimle anılan, pişmiş kilden sırlanmış tabak, çanak, duvar kaplaması ve her türlü ürün. Porselen ve fağfur anlamına gelen çini sözü zamanla kâşi kelimesinin yerini almıştır. İlhan Ayverdi, “Kâşi” (Erişim 25. 02. 2025).

64 Mahzen lügatte “yer altı deposu, depo, ambar” olarak tanımlanmaktadır. İlhan Ayverdi, “Mahzen” (Erişim 25. 02. 2025).

65 Hücre lügatte “dışarı ile ilgisi mümkün mertebe az olan küçük oda, odacık” olarak tanımlanmaktadır. İlhan Ayverdi, “Hücre” (Erişim 25. 02. 2025). Yerasimos hücreyi “işlevi belirtilmemiş hizmet alanı, hizmetkârların kalması ya da depolama amaçlı kullanılır” diye tanımlamıştır (Yerasimos, “XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri”, 310).

66 15. yüzyıl İstanbul konutlarını ele alan bir çalışmada çartak (çardak) hanenin bir birimi olarak gösterildiği gibi, bazı örneklerde, manastırlarda ayrı katları ve bölmeleri olan bağımsız bir strüktür olarak da karşımıza çıkabileceği anlatılmıştır. Doğanç Ahmed Paşa Sarayı’nda da önünde fıskiye ve havuzu bulunan ayrı bir strüktür olduğu düşünülebilir (Akar, “Fatih’in İstanbul’unda Konut Mimarisi”, 164). Yerasimos, çardak birimini “çoğunlukla zemin katta bulunmasına rağmen, gurfe (zemin kat üzerinde çıkma) ile aynı anlamda olmadığını, yanları açık bir kameriye” olduğunu ifade etmektedir (Yerasimos, “XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri”, 309).

67 Lügatte, “eşyâ, erzak vb. koymaya ve saklamaya mahsus binâ, depo” diye tanımlanmaktadır. İlhan Ayverdi, “Ambar” (Erişim 25. 02. 2025) 16. yüzyıldaki Osmanlı konutlarını değerlendiren Yerasimos ise anbarın tahıl deposu olarak kullanıldığını belirtmiştir (Yerasimos, “XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri”, 311).

68 Doğanç Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327 – 336.

69 Yerden kaynakarak çıkan su, kaynarca. İlhan Ayverdi, “Pınar” (Erişim 25. 02. 2025).

70 Şah Sultan Vakfiyesi’nin Osmanlı Türkçesi tercümesi; EV.VKF/9/20; Vakfiyenin Türkçe tercümesi; VGMA.D, nr. 1993, 11–17.

71 15. yüzyıl ve 16. yüzyıl konutlarını ele alan bir çalışmada üçüncü kat kullanımının hiç olmadığı belirtilmiştir (Akar, “Fatih’in İstanbul’unda Konut Mimarisi”, 163). Ayrıca 16. yüzyıl konutlarını ele alan başka bir çalışmada ise; 821 haneden sadece 12 evin üç veya daha fazla kata sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı çalışmada 16. yüzyıl İstanbul’unda kayda geçen evlerin çok katlı evlerden oluşmadığı, sadece yarısından biraz fazlasının (%53,09) birden fazla kata sahip olduğu belirtilmiştir (Yerasimos, “XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri”, 313).

1588 – 1589) tarihli vakfiye belgesinde tanımlanan Eyüp’teki Şah Sultan Sarayı’nın bir buçuk asırdan fazla bir zaman diliminde nasıl değişikliklere uğradığı açığa çıkmaktadır;

“Eyüp Şah Sultan mahallesinde, etrafı Hüsrev-zade mülkü, Şah Sultan camii, leb-i derya, tarik-i amla çevrili, hariciyesinde tabaka-i ulyada 4 oda, 1 mabeyn odası, 2 sofa, dehliz, kenif vustada, 6 oda, dehliz, kenif, suflada 1 matbah, kebir ahır, havlu, dâhiliyede deniz tarafında 6 oda, 3 sofa, havuz ve şadırvanlı 2 kebir dîvanhâne, kenif, meyveli ve meyvesiz ağaçlı bahçe, 1 köşk, hariciye tarafında 4 fevkani oda, 1 sofa, 2 camekân, 2 halvetli hamam, 1 kiler, 1 kebir matbah, kenif, 4 masura ma-i lezizi muhtevi yalı denilen menzil ile kayıkhane. Yalının sahibi Akbiyık Mahallesi’nde sakin iken vefat eden Ser-etibba-i hassa merhum Nuh Efendi’dir. Oğlu Halep valisi Ali Paşa kardeşi sabık İzmir kadısı Evliya Yusuf Efendi’lerdir...”⁷²

Saray⁷³ 18. yüzyıla gelinceye kadar birkaç defa yenilenmiş olmalıdır. Nitekim 18. yüzyıldaki saray, 16. yüzyıldaki saray yapısının içerdiği birimlerden farklı birimlere sahiptir. Dâhiliye ve hariciye kısımlarından oluşan saray, hariciye kısmında üç katlı bir yapı ve yalı ile kayıkhane içermekte, dâhiliye kısmında ise deniz tarafında bulunan altı oda, üç sofa, havuz ve şadırvanlı iki büyük dîvanhâne⁷⁴, kenif, bahçe ve bir köşk ihtiva etmektedir. Hariciye kısmındaki üç katlı yapının en üst katında dört oda, bir mabeyn odası⁷⁵, iki sofa, dehliz⁷⁶ ve kenif, orta katta altı oda, dehliz ve kenif, alt katta ise bir matbah, büyük bir ahır, avlu bulunmaktadır. Hariciye kısmında bu yapıdan ayrı bir strüktür olarak, dört üst kat oda, bir sofa, iki camekân, iki halvetli hamam, bir kiler, bir büyük matbah, kenif ve bir tatlı su kaynağı içeren bir yalıdan bahsedilmektedir. Ayrıca bir de sözü edilen kayıkhane⁷⁷ bulunmaktadır.

2.3. Yaşama Birimleri, Hizmet Birimleri

Bahsedilen saray yapılarını 16. yüzyılda kayda geçirilmiş vakfiyeler üzerinden değerlendirdiğimizde, saray yapılarındaki birimler “yaşama birimleri” ve “hizmet birimleri” olarak iki ayrı kategoride incelenebilir.⁷⁸ Bu yapılarda, yaşama birimleri denilebilecek; oda, sofa, kasır,

72 Ertuğ, “Şerhiye Sicillerine Göre Osmanlı Konutu”, 139.

73 1700 tarihli bir belgede, yalının Rumeli kazaskeri payesiyle Ser-etibba-i Hassa olan merhum Nuh Efendi’ye ait olduğu kayıtlıdır. Yalı, Nuh Efendi’nin ölümünün ardından oğulları ve zevcesine intikal etmiştir. Yalının 12 hissesinden 5 hissesi Nuh Efendi’nin oğulları Halep Valisi Ali Paşa ve eski İzmir kadısı Yusuf Efendi’ye, 7 hissesi de zevcesi Safiye Hatun’a ait olmuştur. 27 Mart 1725 tarihinde, Ali Paşa ve Yusuf Efendi sahibi oldukları 5 hisseyi 1.500 kuruşa validelerine satmışlardır. 1 Mayıs 1725 tarihinde de Kabasakal mahallesinde oturan valideleri Safiye Hatun sözü edilen yalıyı Şatırbaşı Hasan kızı Ayşe Hanım’a 5.000 kuruşa satmıştır (Ertuğ, “Şerhiye Sicillerine Göre Osmanlı Konutu”, 139 – 140; Kuşu, XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyüp’te Sosyal ve Ekonomik Hayat, 54–56).

74 Eski Türk evlerinde, saray ve konaklarda büyük sofa, salon. İlhan Ayverdi, “Dîvanhâne” (Erişim 25. 02. 2025).

75 Lügatta “Eski saray ve konaklarda haremle selamlık bölümleri arasında bulunan ve her iki tarafa da kapısı olan daire veya oda” diye tanımlanmaktadır. İlhan Ayverdi, “Mabeyn” (Erişim 25. 02. 2025).

76 Lügatte “üstü kapalı, uzun ve dar geçit, bina içindeki uzun koridor” diye tanımlanmış. İlhan Ayverdi, “Dehliz” (Erişim 25. 02. 2025). Yerasimos ise 16. yüzyıl evleri üzerinden dehlizi “hol ya da geçit” diye tanımlamış. (Yerasimos, “XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri”, 310).

77 18. yüzyılın başlarında İstanbul’a gelen Joseph de Tournefort da, seyahatnamesinde Ortaköy’deki Mehmet Bey Yalısı’nın kayıkhanesine, bahçesine dikkat çekmektedir. Mehmet Bey Sarayı’nın yalı özelliğinde bir yapı olması Şah Sultan ile ortak özelliklere sahip olabileceğini düşündürmektedir. Mehmet Bey Sarayı, kayıkhanesi olan bahçeler içinde bir yalıdır. Tournefort birçok Avrupalı seyyah gibi yapıyı beğenmez ama yine de anlatmadan duramaz. “...evin avlusu ... kayıkhaneyle daraltılmamış olsa çok daha güzel olacaktı. ... Avludan bahçelere geçiliyor; Bu bahçeler eğri onları çevreleyen tepeler arasında sıkışıp kalmayıp çok daha güzel olacaktı; ama park sık biçimde ağaçlandırılmıştı ve olağanüstü genişti. İşte Türkiye’den bir yazlık ev örneği; her ne kadar bunlar Paris çevresindekilerle boy ölçüşemeseler de, gene de güzeller ve belli görkem içermekten geri kalmıyorlar” [Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. T. Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 106].

78 Hatice Gökçen Özkaya Osmanlı evlerinde matbah, kenif, hamam, kiler, ahır gibi belli işlevlerle özdeşleşmiş mekânların dışındaki gündelik yaşamın geçtiği oda, gürfe, dehliz, tahtapuş, selamlık gibi mekânların işlevlerinin tam olarak belirlenemediğinin altını çizerek ve bu mekânları “yaşama mekânları” olarak adlandırır. (Özkaya, “İstanbul’da On Yedinci Yüzyıl Evlerinde

köşk gibi birimler bulunurken, hizmet birimleri olarak; hamam, ahır, matbah, kiler, fırın, mahzen (odun mahzeni, su mahzeni), kenif, su kuyusu, pınar gibi bileşenler yer almaktadır.

Yaşama birimleri arasında köşk, kasır gibi yapıların oluşu, bu konakları aynı yüzyılın sıradan evlerinden ayırtıran önemli bir husustur.⁷⁹ Bu çalışmanın konusunu oluşturan saray yapılarının çok odalı, hatta birkaç kasır ve köşke sahip olduğu görülmektedir. Vakfiye belgelerinden köşk ve kasır birimlerinin bazen mevcut yapıya bitişik, bazen de bağımsız bir birim olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰ Bunlardan bir kısmı iç avluda, bir kısmı da dış avluda konumlandırılmıştır.

Nitekim köşk/kasır⁸¹ diye anlatılan yapılardan Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın hariciye bölümünde üç tane, dâhiliye bölümünde bir tane olmak üzere toplamda dört tane bulunmaktaydı. Bunlardan üçü, başka bir birime bitişik olmaksızın, biri ise üst kattaki bir sofaya bitişik olarak konumlandırılmıştı. Sözü edilen sarayda herhangi bir birime bitişik olmayan kasır/köşklerden dâhiliye bölümünde bulunan sadece "*bir kasır*" olarak, hariciye bölümündekilerden biri "*kâşi ile bina olunmuş bir kasır*", diğeri ise "*Sarmaşuklu Köşk demekle diğer bir kasır*" diye tanımlanmıştır. Bu sarayın hariciye kısmında bulunan diğer bir köşk ise iki katlı bir yapının üst katında iki bâb odanın ortasındaki büyük bir sofaya bitişik olarak tanımlanmış ve bu köşkün de "*kâşi ile bina olunmuş*" olduğu vurgulanmıştır.

Öte yandan Ferruh Kethüda Sarayı'ndaki köşkların hepsi, herhangi bir birimle ilişkisine yer verilmeden tanımlanmıştır. Dâhiliye bölümündeki köşklerden biri "*deryaya müşrif bir köşk*" diğeri de "*direk üstünde bir köşk*" diye betimlenmiştir. Ferruh Kethüda Sarayı'nın hariciye bölümünde ise vakfiye belgesinde art arda zikredilen iki köşkten biri sadece "*bir köşk*" diğeri de "*diğer bir köşk*" diye tarif edilmiştir. Şah Sultan saray birimlerinden çok özet bir şekilde bahsedilen vakfiye belgesinde ise herhangi bir köşk ya da kasrın varlığından bahsedilmez.

Köşk ve kasırların diğer birimlerle ilişkisi dışında, vakfiyelerden tezyinatlarına dair de kısmen bilgi edinebiliyoruz. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nda bulunan bir kasır ve bir köşkün kâşi ile kaplanmış olması dikkat çekmektedir. Sadece bu birimlerin bezemeleriyle tanımlanması, bu birimlerin daha gösterişli olduğunun ve nadir olarak bulunduğu işaret olsa gerek. Nitekim 18. yüzyıldaki konut çalışmalarında da, çini, kâşi, yaldızlarla kaplı odalar yapmanın sadece üst sınıfların ulaşabileceği bir lüks olduğunun altı çizilmiştir. Bu devirde de nadir olarakyalılarda, konaklarda görülmektedir.⁸²

Yaşama Mekanları", 45 – 59). Yerasimos ise; menzil, hane, beyt, oda, ev, gurf, çartak, kasr gibi terimleri "ev ve odaları" olarak, hücre, sofa, zulle, sundurma, hayat, tahtapuş, divanhâne, dehliz gibi birimleri "özel nitelikli odalar", kenif, ıstabl, ahır, fırın, matbah, mahzen, anbar, kiler, bodrum, gibi birimleri ise "hizmet alanları" olarak tanımlamıştır (Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", 310 – 311). Bahsedilen çalışmalardan istifade edilerek bu makalede işlevi tam olarak belirlenemeyen birimler "yaşama alanları" olarak, belli işlevlere hizmet eden, matbah, kenif, hamam, mahzen, ahır gibi mekânlar hizmet alanları olarak tanımlanmıştır. Bahçeler ise konutların dış mekânları olarak sadece yaşama alanı ya da hizmet alanı olarak düşünülemez.

79 16. yüzyılda İstanbul'daki konut mimarisine ilgili birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Yukarıda sözü edildiği üzere, birkaçı şöyle sıralanabilir; Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", 306-322; Yılmaz, *Gurfe Örneği*; Yeşilkaya, *Kadı Sicilleri'nde Ev*.

80 Edirne'deki konaklar arasında da köşkların konağa bitişik olarak konumlanmış olduğu örnekler mevcuttu. Ayşe Denkalbant, "Köşk", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002), 36/279–282.

81 Doğancı Ahmed Paşa'nın vakfiyesinde sarayın hariciye kısmında anlatılan bir köşk yapısı "Sarmaşuklu köşk diye bilinen kasır" şeklinde tanımlanmıştır. Bu ifadede köşk ve kasır terimlerinin benzer mimari birimleri tanımladığı düşünülebilir. Nitekim 18. yüzyıldaki Osmanlı konutunu inceleyen Özyalvaç da aynı kanaattedir (Özyalvaç, "18. Yüzyıl İstanbul Konutları", 94).

82 Özyalvaç, "18. Yüzyıl İstanbul Konutları", 95.

Yaşama birimleri arasında sayılabilecek çardağa ise iki yerde rastlanmaktadır. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın hariciye kısmında bulunan bu çardaklardan biri; kapının yakınında bulunan ambarın üstünde bir birim iken, diğeri; bahçede önünde fiskiye bulunan bir birimdir. Anlaşılan çardaklardan biri ambarın üst kat birimi, diğeri ise kendi başına müstakil bir birimdir. Yanları açık bir çeşit kameriye diye nitelenen çardağın⁸³ kesin olmamakla birlikte, ambarın üstünde birtakım işleri yapmak -yiyecekleri kurutmak, temizlik yapmak gibi işler için kullanılan bir birim olabileceği akla gelmektedir. Öte yandan bahçede fiskiye önündeki çardağın ise altında oturlan, dinlenen bir yer olabileceği düşünülebilir.

"Yaşama birimleri" olarak düşünülen kasır, köşk ve çardakların dışında, oda, ev, sofa gibi birimlerden bahsedilmektedir. Odalar bazen sadece "oda" diye tanımlanırken bazen "bir/iki/... bâb oda/odalar" diye tanımlanmıştır. Yukarıda elli sekizinci dipnotta açıklandığı üzere konut çalışmalarında genellikle oda, beyt ifadeleriyle birlikte geçen "*bâb*" kelimesi girişi anlatmak için kullanılmıştır.⁸⁴ Mesela "iki bâb oda" ifadesiyle, iki giriş oda, bir başka deyişle birbirinden bağımsız iki ayrı oda tanımlanmıştır. Odalar, bazen tek katlı bir yapının içerisinde bulunduğu gibi bazen de iki katlı yapılar içerisinde bulunmaktadır. İki katlı yapılarda bulunan odalar genelde üst katta bulunsun da alt katta bulunduğu örnekler de vardır. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın hariciye kısmında bulunan iki katlı yapının sadece üst katında iki oda bulunurken, Ferruh Kethüda Sarayı'nın dâhiliye kısmında iki karşılıklı evlerin altında bulunan bir kiler ve üç bâb odadan bahsedilmektedir. Ev ile odanın aynı anlamda kullanıldığını varsayarsak, odalar yapının hem üst katında hem de alt katında bulunmaktadır.

Sofa ise, iki katlı yapının üst katında iki odanın ortasında bir bileşen olarak tanımlandığı gibi herhangi bir birimle bağlantısı olmadan da sözü edilen bir bileşendir. Vakfiyeler aracılığıyla saray birimleri hakkında bilgi edindiğimiz Doğancı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda saraylarında sofa iki şekilde de tanımlanmıştır. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın hariciye kısmında iki katlı bir birimin üst katında iki oda arasında bulunan bir sofadan bahsedildiği gibi, hariciye kısmında bahçede konumlanmış olabileceği düşünülen bir kasır, bir çardak, bir fiskiye, bir havuz vb. birimlerin içerisinde bir de sofadan söz edilmektedir. Bahçedeki sofanın herhangi birimle bağlantısından bahsedilmemiştir.

Sofalar 16. yüzyıl İstanbul konaklarında, misafirlerin ağırlandığı toplanma yerleridir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan saraylarda da böyle bir işlev yüklenmiş olması mümkündür. Nitekim 16. yüzyılda III. Murat'ın hocasının konağından bahseden Gerlach, sofadan şöyle bahsetmektedir; *"21 Nisan'da Ayasofya'nın yakınında padişahın hocasına ait olan konağı gördüm. Yeri çok güzel ve etrafı yüksek bir duvarla çevrili. Paşa'nın konağında olduğu gibi, bu binada da geniş bir sofa var. Türk eşrafının hemen hemen hepsi böyle etrafı duvarlarla korunmuş büyük, geniş salonlu konaklara sahip. Duvarların gerisinde güzel bahçeler, bağlar bu konakların etrafını çeviriyor..."*⁸⁵

83 Yerasimos, çardak (çartak) biriminin Risale-i Mimariyye'de çoğunlukla zemin katta bulunan yanları açık bir çeşit kameriye olarak tanımlandığını, öte yandan Redhouse sözlüğünde "çamaşır kurutmak gibi işler için bir evin çatısına yapılan açık teras, direkler üstünde duran bir çeşit kameriye" şeklinde olduğunu vurgulamaktadır (Yerasimos, "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri", 309). Mimarlık sözlüğünde ise "1. üstüne sarmaşıklı ağaç ya da çiçek sarılarak yapılmış kafesli gölgelik; 2. ağaç dallarından çatılmış gölgelik; 3. sofa (Ankara yöresinde)" diye tanımlanmıştır (Hasol, *Mimarlık Sözlüğü*, 114).

84 Yeşilkaya, *Kadı Sicillerinde Ev*, 31.

85 Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, 2/563.

Bu saray yapılarının niteliklerini tam olarak kavramamız mümkün olmasa da yaşama birimlerinin çeşitliliği ve sayısal çokluğu, köşk/kasırların oluşu bu yapılara ayrıcalıklı bir konum kazandırmaktadır. Aynı şekilde, hizmet birimlerinin çeşitliliği ve özellikle hamamların varlığı bu yapıları diğerlerinden ayırtırmaktadır. Eldeki veriler dâhilinde hizmet birimlerinin çeşitlerinden, hizmet birimlerinin diğer hizmet birimleriyle ve yaşama birimleriyle ilişkilerinden bahsetmek, elbette bu yapıları anlamlandırmak hususunda faydalı olacaktır.

Sözü edildiği üzere saraylarda hizmet birimleri olarak hamam, ahır, matbah, kiler, fırın, mahzen (odun mahzeni/su mahzeni), kenif, su kuyusu, musluk/pınar gibi birimler bulunmaktadır. Bahsedilen üç saray yapısında da dâhiliye kısmında hamam oluşu hatta Ferruh Kethüda Saray'ında hem dâhiliye hem de hariciye kısmında hamam bulunması dikkate değerdir. Ferruh Kethüda Saray'ının dâhiliye kısmında iki halvetli, camekânlı bir hamam; hariciye kısmında ise bir halvetli camekânlı hamam bulunmaktaydı.

16. yüzyıl İstanbul'unda birçok insanın bir veya iki odadan oluşan, bir fırını, bir ahır olan çok küçük evlerde oturdukları bilinmektedir. Evlerin bağımsız olarak kullanılabilen pişirme ve yıkanma birimleri yoktu. En büyük konutların bile sadece birkaçında hamam bulunduğu bilinmektedir.⁸⁶ Nitekim bahsedilen saray yapılarının üçünün de bahçesinde ya da çok yakınında bulunan Halveti tekkelerindeki şeyh evlerinin de mütevazılığı bu görüşü desteklemektedir. Genelde tekke yakınında konumlandırılan şeyh evleri, 16. yüzyılda yaşayan birçok insanın evinin mütevazı özelliklerini taşımaktaydı.⁸⁷

18. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelen Joseph de Tournefort da, seyahatnamesinde Ortaköy'deki Mehmet Bey Sarayı'nın genel görünüşünü beğenmediğini, aydınlatma, süsleme, mimari ayrıntılar gibi birçok hususa değinerek açıklar. Ancak sarayların hamam yapısı içererek, diğerlerinden nasıl farklılaştığını şöyle anlatmaktadır:

“Büyük beylerin evleri sıradan halkın evlerinden hamamlarıyla ayırt ediliyor. Her ne kadar Türkler hamamları rahatlık olsun diye yaptırıyorlarsa da, bunları bazı süslerle donatmaktan da geri kalmıyorlar. Beyin evindeki hamam taş döşemeli, mermer kakmalıydı; su istediğiniz kadar sıcak akıtacak şekilde ayarlanabiliyordu.”⁸⁸

Hizmet birimleri düşünüldüğünde ilk akla gelen birimlerden biri de matbahlardır. Doğancı Paşa Sarayı'nın sadece hariciye kısmında mevcut bulunan matbah birimi, Şah Sultan ve Ferruh Kethüda saraylarının hem hariciye hem de dâhiliye bölümünde bulunmaktadır. Vakfiye belgelerinde saray yapılarının matbahlarının birkaçının diğer birimlerle ilişkisinden söz edilmemesi, müstakil birimler halinde olduğunu düşünmeye yol açmaktadır. Öte yandan Şah Sultan Sarayı'nın dâhiliye bölümünde bulunan matbah hamama bitişik iken, yukarıda sözü edildiği üzere Ferruh Kethüda Sarayı'nın dâhiliye bölümündeki matbah, iki katlı bir yapının alt katında su mahzenin yanında bulunmaktaydı. Ayrıca vakfiye belgelerinde matbahın diğer birimler arasında adının nerede zikredildiğine bakılırsa; su kuyusu, pınar/musluk, su mahzeni, fırın, kiler, kenif gibi birimlerin öncesinde ya da sonrasında geçtiği tespit edilecektir. Matbahların suyun temin edildiği birimlerle ya da fırın, kiler gibi matbahla ilişkili diğer birimlerle aynı yerlerde adının geçmesi manidardır.

86 Uğur Tanyeli, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları”, çev. Z. N. Yelçe, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak*, ed. S. Faroqi vd. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003), 333 – 350.

87 Bölükbaşı, XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri, 132 – 136.

88 Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 106.

Beslenme ile ilgili birimlerden “*kiler*” Doğancı Ahmed Paşa Sarayı’nın hariciye kısmında bir tane, Ferruh Kethüda Sarayı’nın ise dâhiliye bölümünde iki tane bulunmakta ve biri haric diğer ikisi matbah ile birlikte anılmaktadır. Ferruh Kethüda Sarayı’nın dâhiliye bölümündeki kiler; alt katında matbah ve mahzen içeren iki katlı bir yapının üst katında bulunmakta iken, Doğancı Ahmed Paşa Sarayı’nın hariciye bölümündeki “*kiler*” biriminin adı “*su kuyusu*” ve “*matbah*” ardından zikredilmektedir. Beslenme ile ilgili diğer bir birim olan “*fırın*” ise Doğancı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda Sarayı’nın hariciye kısmında matbah ile yakın olarak konumlanmış olmalıdır. Bu saraylara ilişkin vakfiye belgelerinde matbah ile fırın art arda zikredilmiştir.

16. yüzyılda sıradan evlerde yaşayan İstanbul sâkinlerinin evinde su kuyularının bulunması olağan bir durumdu. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar toplumun sadece en üst kademelerinde olanların akarsuya sahip olduğu bilinmektedir. Sıradan evlerde oturan insanlar yalnızca kuyularla yetinmekteydiler.⁸⁹ Ancak Doğancı Ahmed Paşa Sarayı’nda suyun temin edilmesi ile ilgili şartların farklı olduğu bilinmektedir. Doğancı Ahmed Paşa’nın Bulgurlu karyesinden bir miktar su bulup ve “otuz altı bin miktarı künk⁹⁰ ile” sarayına getirdiği kaydedilir. Ayrıca hangâhı önünde inşa ettirdiği çeşme⁹¹ ve İmrahor mescidi önündeki çeşmeye de bu sudan akıtılmasını şart koşmuştur. İlâveten Doğancı Ahmed Paşa Sarayı’nda üç su kuyusunun varlığı bilinmektedir. Vakfiyede Doğancı Ahmed Paşa Sarayı’nın dâhiliye bölümünde, bir su kuyusunun (hamam ve kenifin mevcudiyeti belirtildikten sonra) olduğu ifade edilmiştir. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı’nın hariciye bölümünde ise biri iki katlı bir yapının önünde, diğeri de kapı yakınındaki ahır, fırın, matbah, kiler gibi birtakım birimlerin yakınında olduğu düşünülen bir su kuyusu daha mevcuttu.⁹² Sarayına su getiren Doğancı Ahmed Paşa’nın sarayında suyu akıtmak için kullanılan çeşme, musluk gibi herhangi bir bileşenden bahsedilmemektedir.

Vakfiyelerde Ferruh Kethüda ve Şah Sultan Sarayı’nda ise sadece bir musluk/pınarın varlığından bahsedilmesi enteresan bir husustur. Şah Sultan Sarayı’nın hariciye kısmında bulunan pınar, matbahtan sonra ahırdan önce zikredilmiştir. Şah Sultan Sarayı’nda pınarın matbah ve ahır ile peş peşe zikredilmesi, bu birimlerin yakın konumlanmasına işaret ediyor olmalıdır. Ferruh Kethüda Sarayı’nın hariciye kısmındaki musluk ise, bir köşk ile bahçe arasında zikredilmiştir. Ayrıca Ferruh Kethüda Sarayı’nda hariciye bölümündeki su haznesinin varlığı, bahsedilen musluk ile ilişkili olabileceğini de akla getirmektedir.

Hizmet birimlerinden üzerinde durulması gereken diğer bir birim de mahzenlerdir. Mahzenler su, odun vs. depolamak için kullanılan birimlerdir. İkisi Doğancı Ahmed Paşa Sarayı’nın hariciye kısmında, üç tanesi Ferruh Kethüda Sarayı’nın hariciye ve dâhiliye kısmında bulunan mahzenlerden toplamda üç tanesi iki katlı bir yapının alt katında bulunmaktadır. Alt katta bulunan bu mahzenlerden ikisinin yan tarafında önünde su kuyusu bulunan bir hücre, diğerrinin ise yan tarafında matbah bulunmaktadır. Yanında matbah bulunan mahzenin özellikle su mahzeni olduğu belirtilmiştir. Alt ya da üst kata ait bir birim olup olmadığı belirtilmeyen mahzenlerden; Ferruh Kethüda Sarayı’nın dâhiliye bölümünde bulunan diğer

89 Bu konuda bk. Tanyeli, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları”, 340.

90 Künk lügatte “betondan ya da topraktan yapılan pis su veya akaçlama (drenaj) borusu” diye tanımlanmaktadır (Hasol, *Mimarlık Sözlüğü*, 293).

91 Bu birim vakfiyede “saka” diye geçmektedir (Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327-336).

92 Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi; VGMA.D, nr. 503, 327 - 336.

bir mahzenin odun mahzeni olarak kullanıldığı bilinmekte, hariciye bölümünde bulunan bir mahzenin ise ne çeşit bir ihtiyacı karşıladığı bilinmemektedir. Ancak odun mahzeninin, hamamın ardında olması manidardır. Sözü edilen üç saray yapısında da ahır hariciye bölümünde bulunmaktaydı.⁹³ Doğanlı Ahmed Paşa Sarayı'nın hariciye bölümünün "*kapu kurbunda*" diye anlatılan daha çok hizmet birimleri içeren kısmında bir ahır bulunmaktaydı. Öte yandan Ferruh Kethüda Sarayı'nın hariciye kısmında bulunan ahır; üst katında beş bâb oda bulunan, iki katlı bir birimin alt katına yerleştirilmiştir. Şah Sultan Sarayı'nda ise ahır; selamlık, matbah, pınardan sonra adı zikredilen bir birimdir.

İlaveten, 16. yüzyılda sıradan bir İstanbullu'nun dahi evinde bulunduğu düşünülebilecek kenif bileşeninin Doğanlı Ahmed Paşa Sarayı'nın sadece dâhiliye kısmında bulunması, Ferruh Kethüda Sarayı'nın hariciye kısmında iki tane bulunmasına rağmen, dâhiliye kısmında hiç bahsedilmeyişi ilginçtir. Oysa 1546 tarihli İstanbul vakıf defteri incelendiğinde en küçük evlerin (bir odalı evler) bir kısmında, daha büyük evlerin ise çoğunda kenif olduğu tespit edilir.⁹⁴ Ayrıca Şah Sultan Sarayı'nda hiç kenif bileşenine yer verilmemesi açıklanması zor bir durum olmakla beraber, vakfiye belgesinde Şah Sultan Sarayı'na ilişkin özet bilgi verilmesiyle izah edilebilir.

Bu üç sarayda hizmet birimleri ile yaşama birimlerinin çok yakın konumlandırılmış olması dikkat çekmektedir. Hamam, ahır, matbah, kiler, fırın, mahzen (odun mahzeni), su mahzeni), kenif, su kuyusu, musluk/pınar gibi hizmet birimleri, oda, sofa, kasır, köşk gibi yaşama birimleri ile bir arada konumlandırılmıştır. Hatta birkaç yapıda; oda, sofa gibi yaşama birimleri iki katlı bir yapının üst katında bulunurken, alt katında matbah, mahzen, ahır gibi hizmet birimleri bulunmaktaydı. Doğanlı Ahmed Paşa Sarayı'nın hariciye kısmında iki katlı bir yapının üst katında iki bâb beyt ve bir büyük sofa ve sofaya bitişik köşk bulunurken, alt katında iki bâb mahzen ve bir hücre bulunmaktaydı. Ayrıca Ferruh Kethüda Sarayı'nın dâhiliye bölümünde odaların sol tarafında iki katlı bir birimin üst katında büyük bir ev/oda ve kiler bulunurken, alt katta matbah ve su mahzeni bulunmaktadır. İlaveten, Ferruh Kethüda Sarayı'nın hariciye kısmında bulunan iki katlı bir birimin üst katında beş bâb odalar bulunurken, alt katta ahır bulunmaktaydı. Hizmet birimlerinin, yaşama birimleri ile bir arada konumlandırılması muhtemelen pratik sebeplerle açıklanabilir. Ayrıca hizmet birimlerinin iki katlı yapılarda genelde alt katta olması manidardır. Öte yandan hizmet birimlerinden özellikle matbah, su kuyusu, ahır, kenif gibi birimlerin belgelerde genelde diğer hizmet birimleriyle birlikte zikredilmesi vurgulanması gereken bir husustur. Fonksiyonellik açısından düşünüldüğünde birbiriyle ilişkili birimlerin yakın olarak planlanmış olması olağan bir durumdur.

2.4. Bahçeler ve Avlular

Bahçeler saray yapılarında dış mekânla, doğayla ilişki kurmayı sağlayan birimlerdir. Bahçelerin içinde hizmet birimleri ya da yaşama birimleri mevcut olabilir. Yaşama birimleri olsa dahi bahçelerin bir meskenin mahremiyeti bağlamında önemli bir birim olduğu bilinmektedir. Sözü edildiği üzere, 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı konutlarıyla ilgili yapılmış çalışmalarda evin ana yol ve/veya özel yollar, bahçeler, avlular, sofalar ile ilişkisi sayesinde, dışarıdan içeriye doğru kademeli bir geçişin söz konusu olduğu birtakım çalışmalarda belirtilmiştir.

93 18. yüzyıldan dâhiliyeli-hariciyeli beş İstanbul evi üzerine bir çalışma gerçekleştiren, Özkaya ahırın bu beş evde de hariciyeye bileşeni olduğunun altını çizmektedir (Özkaya, "Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek", 247).

94 Tanyeli, "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları", 337.

Diğer bir deyişle kamusal alandan özel alana geçiş *kademeli bir mahremiyet algısı* etrafında şekillenmiştir.⁹⁵ Bu mahremiyet hususunu şekillendiren unsurlardan biri de bahçelerdir.

Sadece bahçe, avlu, sofa gibi birimler değil, odalara girişteki seki altları,⁹⁶ odalara girişteki ikinci kapılar dahi bu kademeli geçişi anlatmaktadır. 16. yüzyılda Aziz Nicolaus Kilisesi'ndeki ayinden sonra, Megas İkonosmos adlı rahibin evine misafir olan Batılı bir seyyah, seyahatnamesinde bu evde en çok beğendiği pencere, perde, halı, minder, yastık, ahşap kaplama tavan gibi unsurların detaylı özelliklerini anlatır. En çok beğendiği unsurlardan ilki “*evin kapısından doğrudan doğruya odaya girilmeyip, içeride ayrıca küçük altın varakla süslenmiş ağaç ve dal motifli ikinci bir kapının bulunması*”dır.⁹⁷

Bu çalışmanın konusunu oluşturan saray yapılarında da bir ya da birkaç bahçenin mevcut olduğu bilinmektedir. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın muhavvata-i hariciyesinde bir bahçe ve iki kıta bağın varlığından bahsedilmektedir. Vakfiye belgesinde “bir bahçe ve iki kıta bağ” ifadesi geçtikten sonra bir kasır, bir sofa, bir çardak, bir fiskiye (çardak önünde), bir havuz, bir kasır (sarmaşıklı köşk), kazlık, iki bâb üst kat beyt, bir hücre ve iki alt kat beytin (biri türbedar odası) varlığı anlatılmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere, bu birimlerin bahçede konumlandığı düşünülebilir. Dolayısıyla bu bahçe; içinde köşkler bulunan, fiskiyesi, havuzu olan bir birimdir. Bahçenin bileşenleri açısından karşılaştırdığımızda, Doğancı Ahmed Paşa Sarayı bu çalışmada ele alınan diğer saraylar ile rekabet edecek özelliklere sahip gibi görünmektedir.

Şah Sultan Sarayı'nın ise vakfiyede iç avludaki iki bahçesinin varlığından bahsedilirken, dış avlusunda herhangi bir bahçeden bahsedilmemiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, 1724-1725 tarihli şerhi sicillerinde de sadece dâhiliye bölümünde bulunan meyveli ve meyvesiz ağaçlı bir bahçeden bahsedilmektedir.⁹⁸ Oysa Şah Sultan Sarayı'nı gösteren 1892 tarihli planda ise harem ve selamlık bölümünün bahçe kısımlarını görmek mümkündür (bk. EK 2). Ferruh Kethüda Sarayı'nda ise sadece iç avlusunda bir bahçenin varlığından bahsedilmektedir. Kısacası 16. yüzyılda Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın dış avlusunda, Ferruh Kethüda ve Şah Sultan Saraylarının iç avlusunda bahçe bulunmaktadır. Belki de her iki avluda da bahçe vardı ancak vakfiyelerde zikredilmemişti. Bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

Bahçelerin içinde, ortasında olabileceği düşünülen havuz ve fiskiye gibi birimler, sarayları, konakları süsleyen öğelerdir. Ayrıca sofaların ortasında fiskiyeler de çokça yapıda rastlanan öğelerdir. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nda çardak önünde bulunan fiskiye de bahçe içinde bulunan gruba örnek olarak kabul edilebilir. Fiskiye ve havuz bahçeleri ve yaşama alanlarını zenginleştiren mimari unsurlardır.⁹⁹

Birçok batılı seyyah Osmanlı saraylarının bahçelerindeki çiçeklerin güzelliğinden, fiski-

95 Özkaya, “Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek”, 243-262; Özkaya, “İstanbul'da On Yedinci Yüzyıl Evlerinde Yaşama Mekanları”, 45-59; Yeşilkaya, *Kadı Sicilleri'nde Ev*, 54-55.

96 Eski Türk evlerinde oda girişlerinde ayakkabı ya da terliklerin çıkarılmasına ayrılmış daha alçak düzeyli bölüm (Hasol, *Mimarlık Sözlüğü*, 410).

97 Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, 2/775. Bu konuda Cengiz Bektaş hayattan odalara geçişi sağlayan kapının odayla ilişkisini şöyle anlatmaktadır; “Hayattan odaya ya da odalara geçilir. Bu geçişi sağlayan kapının çözümü de ilginçtir. Kapı öyle odanın içini birden görebilecek biçimde açılmaz. Kapıyı açtığınızda önünüzde ya yaşmak duvarı (belki de örtüsü, perdesi) vardır; ya da neredeyse bir dolabın içine girersiniz önce, sonra ikinci bir açıklıktan odaya girersiniz. Böylece kapının açılma sesinin duyulmasından, girenin oda içini görebilmesi için geçen sürede, oda içindekiler toparlanabilirler. Oda iki bölümden oluşur. Kapı açılınca girilen bölüm “seki altıdır”. Burası asıl odadan (sekiden) bir basamak aşağıdadır.” [Cengiz Bektaş, *Türk Evi* (İstanbul: Yem Yayınları, 2021), 123-124].

98 Ertuğ, “Şerhiye Sicillerine Göre Osmanlı Konutu”, 139.

99 Sokullu Mehmet Paşa Sarayı'nda da havuz ve fiskiye gibi birimler sofa yakınında veya bahçe içinde bulunmaktaydı (Eldem, *Türk Evi*, 24).

yelerden, havuzlardan bahsetmektedir. 1573-1576 yılları arasındaki seyahati sırasında, birkaç kişinin rehberliğinde Anadolu yakasında gezintiye çıktıklarını anlatan Gerlach, Üsküdar Sarayı'ndaki padişah kasrını ve birinden diğerine geçilen bahçelerini ve bahçelerdeki ve kasrın içindeki havuzları, fiskiyeleri övgüyle anlatmaktadır;

“....Önce padişahın sık sık eğlenmek için gittiği en güzel süs bahçesine gittik. Bu bahçe Konstantinapolis'in tam karşısına düşüyor. Zeytin ağaçları arasından geçerek bir tepeye tırmandık. Bahçeye girince, ortalıkta sadece taş kıran işçilerin çalışmaları duyuluyordu, çünkü mermerden ve beyaz taşlardan havuzlar ve bazı yapılar inşa ediliyordu. Bize padişahın kasrını gezdirdiler. Bina çok geniş, tavanları yüksek, altın yaldızlı kubbelerle örtülü ve her yer beyaz mermerden yapılan fiskiyeli havuzlarla süslü... Bahçe güzel kokulu bitkileri, çiçekleri ve düzenli bir biçimde dikilmiş meyve ağaçları ile sanki bir yeryüzü cenneti. Özellikle dikkatimizi çeken kırmızı, beyaz, sarı ve sarı-beyaz menevişli çiçekleri olan soğanlı bitkiler oldu. Bu bahçe çok yüksek duvarları, kuleleri ve ek binaları ile tıpkı bir şatoya benziyor. Yüksek duvarların ötesinde başka bir bahçeye geçiliyor... Bu ikinci bahçenin duvarları arasından geçerek üçüncü bir bahçeye varılıyor...”¹⁰⁰

Avlular da bahçeler gibi ara mekânlar, diğer bir deyişle geçiş mekânları idi. Bu çalışmanın konusunu oluşturan iki saray yapısının, Doğanlı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda Saraylarının, iç ve dış avlusu olan yapılar olduğu bilinmektedir. Ancak Şah Sultan Sarayı'nın vakfiyede önce birtakım birimleri anlatılmış, sonra da “taşrasındaki” birimlerden bahsedilmiş, ancak avlulara ilişkin bir şey söylenmemiştir. Daha sonraki yüzyıllara ait birtakım planlarda ise, sarayın sadece ana bölümlerini görmekteyiz. Alman Mavileri haritalarında ve 1892 tarihli bir plana göre sarayın denize (Haliç'e) bakan selamlık ve harem bölümleri mevcuttur (bk. Ek 1 ve Ek 2). Ancak Şah Sultan Sarayı'nda da avluların yerine ve sayısına ilişkin net bir şey söylemek mümkün değildir. 1546, 1580 ve 1596 yılına ait üç tahrir defterini ele alarak bir çalışma gerçekleştiren, Yerasimos 16. yüzyılda bir İstanbul evinin normalde bölümlerinin bir avlu etrafında ya da içinde kümelendiğini ve büyüke evlerde çift avlu bulunduğunu anlatmaktadır. Hatta en büyük evlerde bu avluların sayısının üçe, hatta dörde çıkabildiğini anlatmaktadır.¹⁰¹ Bu çalışmada yer alan 16. yüzyıl saraylarından iki tanesi iki avlulu yapılarıdır; Şah Sultan Sarayı söz konusu olduğunda ise durum biraz karışıktır. Sonradan iki avlulu bir yapıya dönüşmüşse de¹⁰², ilk inşa edildiği döneme ilişkin kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

100 Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, 1/303-304. Bu hususta örnekleri çoğaltmak mümkündür. Tournefort'un Beykoz Serviburnu'nda bulunan Süleyman Köşkü'nü anlattığı kısımda köşkler içerisindeki fiskiye bulunmasına dair görüşleri şu şekildedir: “Bu köşkün hiçbir olağanüstü yanı yok; serinliğin görmeye tercih edildiği, Doğu tarzında basık ve çok çıkıntılı büyük çatılarla örülmüş küçük köşklere oluşur. Doğuluların köşkerlerinin her yanı açıktır ve tam ortalarında bir fiskiye vardır...” (Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 93). Ayrıca 1672 – 1673 yılları arasında Antoine Galland'ın seyahatnamesi içinde Fındıklı'daki müftü sarayının bahçesine dair ayrıntılar dikkate değerdir: “Büyükelçi, deniz yolu ile Fındıklı'nın denize nazır bir bahçesine gitti... Bu adamın 30 bin ekü iradı bulunduğu söyleniyordu. Bu bahçe dağın sırtında bulunduğu için tamamıyla taraçalardan mürekkeptir. Bahçede birçok fiskiyeler mevcut olup, memleket için oldukça güzel bir çeşme, birçok portakal ağacı ve hayli dikkate layık bir çiçek bahçesi vardır. Bu bahçede pek çok lale bulunup, içlerinde oldukça değişik çeşitlerini gördüm.” [Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* (1672-1673), çev. N. S. Örik (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 39].

101 Yerasimos, “XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri”, 314.

102 Ertuğ, “Şeriyeye Sicillerine Göre Osmanlı Konutu”, 139.

SONUÇ

16. yüzyılda inşa edilmiş üç saray yapısını ele alan bu çalışmada söz konusu yapıların konumları, sınırları, etraflarında bulunan akarlar, *muhavvata-i dâhiliye* (iç avlu) ve *hariciye* (dış avlu) birimleri ele alınarak bu saray yapılarına ilişkin birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Konumları itibarıyla değerlendirildiğimizde, Şah Sultan Sarayı deniz kenarında bulunan yalı ya da sahil saray diye nitelenebilecek bir yapı iken, Doğancı Ahmed Paşa ve Ferruh Kethüda Sarayları ise denize bakan köşklere sahip daha içeride bulunan saraylardır.

Bu üç sarayın bânîleri, saraylarının çok yakınında tekke inşa ettirerek, saraylarının hem tekke birimleriyle (tevhidhane, şeyh evi, derviş hücreleri gibi) hem de tekkenin kurumsal olarak devamını sağlayan akarlarla yakın mesafede olmasını hatta çevrenin sağlanmasını sağlamışlardır. Dolayısıyla bu üç saray yapısının kentin diğer bileşenleriyle ilişkisinin belirlenmesinde muhakkak ki etraflarındaki tekke birimleri ve akarlar mühim derecede etkili olmuştur. Nitekim Şah Sultan Sarayı'nda bu açıkça görülmektedir. Sarayın hemen yakınında derviş hücreleri, şeyhin evi, tekke tevhidhanesi (aynı zamanda cami olarak kullanılmaktadır), Merkezzâde Şeyh Ahmed Efendi Türbesi'nin bulunduğu bilinmektedir. Tekke birimlerinin bir kısmının görüldüğü 1892 tarihli planda (EK 2) ve Alman mavileri haritalarında (EK 1) bu durum teyit edilmektedir. 1892 tarihli planda "selamlık bağçesi" diye adlandırılan bölüm; Şah Sultan Sarayı ile tekke türbesi arasında bir nevi sınır olmakta ve saraya mahremiyet sağlamaktadır. (EK 2)

Netice olarak, bu çalışmanın konusunu oluşturan sarayların etraflarındaki yollar ve vakıf mülklerle ilişkisi düşünüldüğünde, avlular ve bahçeler aracılığıyla dikkate değer bir mahremiyet halkası içine alındıkları söylenebilir. Sıradan konutlarla çok yakın mesafede konumlanmış olmalarına rağmen bu mahremiyet sağlanabilmiştir. Özellikle Şah Sultan Sarayı'nın deniz kenarında yerleşmiş olması, iki taraftan vakfedilen mülkler ile çevrili oluşu, sadece bir yönden tarik-i âmma sınır oluşu, özel bir yaşam alanı sunduğunu göstermektedir. Ferruh Kethüda Sarayı'nın ise bir taraftan başka bir mülk sahibinin vakıfları ile sınır olması, mahremiyet hususu konusunda akıldan şüphe bıraksa da; iç ve dış avlulu, bahçeli bir yapı olarak sakinlerine özel bir yaşam alanı sunmuş olmalıdır. Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın sınırları ise vakfiyesinde tanımlanmamıştır. Öte yandan saray yapılarının, birtakım akarlarla yakın konumlanması, 16. yüzyıl İstanbul'undaki sıradan evler ile saray yapılarının sınır değil ama çok yakın olarak inşa edildiğinin kanıtıdır.

Saray birimleri arasındaki ilişkilerin bazen tam olarak kavranamamasına rağmen, bu çalışmada yer alan üç sarayın birimleri karşılaştırılarak, sarayların iç avlu ile dış avlu kısımlarına ve yaşama- hizmet birimlerine ilişkin birtakım değerlendirmeler yapmak mümkün olmuştur. İki avlu etrafında kümelenmiş bölümlerden oluştuğu bilinen bu saraylarda iç avlu "muhavvata-i dâhiliye", dış avlu ise "muhavvata-i hariciye" veya "taşra" olarak tanımlanmıştır. Dış avlunun bürokratik işlerin yapıldığı, misafirlerin ağırlandığı kısım; iç avlunun ise ev halkının yaşadığı bölüm olduğu düşünülebilir.

Bu yapılarda yaşama birimleri olarak kasır, köşk, çardak, oda, ev, sofa gibi birimler yer alırken, hizmet birimleri olarak ise hamam, ahır, matbah, kiler, fırın, mahzen (odun mahzeni/ su mahzeni), kenif, su kuyusu, musluk/pınar gibi birimler yer almaktadır. Bu saraylardaki yaşama birimlerinin çeşitliliği ve sayısal çokluğu, köşk/kasırların oluşu bu yapılara ayrıca-

lıklı bir konum kazandırmaktadır. Aynı şekilde, hizmet birimlerinin çeşitliliği ve özellikle hamamların varlığı bu yapıları diğerlerinden (16. yüzyılın sıradan konutlarından) ayırıştır-maktadır. Sözü edilen üç sarayın da dahiliye kısmında bir hamamın bulunması vurgulanması gereken bir husustur. Hatta Ferruh Kethüda Sarayı'nın dahiliye bölümündeki iki halvetli, camekânlı bir hamamına ek olarak, hariciye bölümünde bir halvetli, camekânlı bir hamamının daha olması, onu bu yönüyle diğer iki saray yapısından farklılaştırmaktadır. İlâveten 16. yüzyıl İstanbul'unda genelde evlerde su kuyusu bulunması ve sadece toplumun en üst kademelerinde bulunanların akarsuya sahip olduğu bilindiğinden, Doğancı Ahmet Paşa'nın Bulgurlu adlı karyeden bir miktar su bulup bunu saraya akıtması, zikredilmesi gereken önemli bir husustur.

Hamam, ahır, matbah, kiler, fırın, mahzen (odun mahzeni/su mahzeni), kenif, su kuyusu, musluk/pınar gibi hizmet birimleri ile oda, sofa, kasır, köşk gibi yaşama birimlerinin bir arada konumlandırılmış olması dikkat çekmektedir. Birkaç yapıda oda, sofa gibi yaşama birimleri iki katlı bir yapının üst katında bulunurken, alt katında matbah, mahzen, ahır gibi hizmet birimlerinin bulunması, sözü edilen hususu doğrulamaktadır. Hizmet birimlerinin, yaşama birimleri ile bir arada konumlandırılması muhtemelen pratik sebeplerle açıklanabilir. Ayrıca hizmet birimlerinin iki katlı yapılarda genelde alt katta olması manidardır.

Öte yandan hizmet birimlerinden özellikle matbah, su kuyusu, ahır, kenif gibi birimle-rin genelde diğer hizmet birimleriyle birlikte belgelerde zikredilmesi vurgulanması gereken bir husustur. Özellikle matbahların suyun temin edildiği birimlerle ya da fırın, kiler gibi matbahla ilişkili diğer birimlerle aynı yerlerde adının geçmesi, işlevsel sebeplerle açıklanabilir. İlâveten üç saray yapısında da ahırın hariciye bölümünde olması da yine benzer sebeplerle izâh edilebilir.

Avlular, bahçeler gibi kamusal alandan, daha özel alanlara geçiş noktalarıdır. Şah Sultan Sarayı'nın 16. yüzyıldaki avluları konusunda net bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte, bu çalışmanın konusunu oluşturan saraylar iç ve dış avlulu yapılardır. Bahçe ise Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nın sadece dış avlusunda, Şah Sultan ve Ferruh Kethüda Sarayı'nın ise sadece iç avlusunda bulunan bir bileşendir.

Araştırma & Yayın Etiği: *Kadim*, Yayın Kurulu üyesi ile birinci derecede ilişkili yazar tarafından kaleme alınan işbu makalenin yayın sürecinde kör hakemlik müessesesini titizlikle işletmiştir. Editör, makalenin tüm editoryal işleyişini yürütmüş, bu esnada ilgili üye, sürecin tamamen dışında tutularak COPE yayın etiği prosedürlerine riayet edilmiştir (Committee on Publication Ethics Council, COPE Guidelines: A Short Guide to Ethical Editing for New Editors, Verison 3, (Eastleigh: May 2019), 8). Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](#) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: *Kadim* meticulously employed blind peer reviewing in the publication of this article, written by the first degree relative of an editorial board member. The editor carried out the editorial workflow, as the mentioned board member was excluded entirely from the process and therefore the COPE's publication ethics procedures were followed (Committee on Publication Ethics Council, COPE Guidelines: A Short Guide to Ethical Editing for New Editors, Version 3, (Eastleigh: May 2019), 8). Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](#) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayûn (HAT).
Cevdet - Saray (C.SM).
Cevdet - Evkaf (C.EV).
Evkaf-Vakfiyeler Evrakı (EV.VKF).
Şûrâ-yı Devlet (ŞD).
Plan, Proje ve Krokiler (PLK.p).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Evrak (E).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defter (D), 503, 570, 1993, 2111, 2220.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Açık, Turan – Düzenli, H. İ. “XVI-XVII. Yüzyıl İstanbul Evlerine Dair”. *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. 8/244–263. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları–İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Akar, Tuba. “Fatih’in İstanbul’unda Konut Mimarisi”. *IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016*. ed. Ali Akyıldız vd. 159-170. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Alman Mavileri:1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. haz. İ. Dağdelen - A. Mazak. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Artan, Tülay. “The Kadırga Palace: An Architectural Reconstruction”. *Muqarnas* 10 (1993) 201–211.
- Artan, Tülay. “In the Tracks of a Lost Palace”. *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (9th International Congress of Turkish Art)*. 1/197–213. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1991.
- Artan, Tülay. “Esmâ Sultan Sahilsarayı”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. ed. Nuri Akbayar vd. 7/208–210. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 1994.
- Atasoy, Nurhan. İbrahim Paşa Sarayı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 2012.

- Ayvansarayî Hüseyin Efendi vd. *Hadikatü'l Cevâmi (İstanbul Câmileri ve Diğer Dini- Sivil Mimari Yapılar)*. nşr. A. N. Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Bektaş, Cengiz. *Türk Evi*. İstanbul: YEM Yayınları, 10. Basım, 2021.
- Bölükbaşı, Ayşe. *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Bölükbaşı, Ayşe. "XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Tekke ve Saray Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 60 (2023), 49-78.
- Çekiç, Faruk T. *Bursa Hançerli Fatma Sultan Külliyesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Denkhalbant, Ayşe. "Köşk", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 26/279-282. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Dölen, Emre. "İstanbul'daki Sanayi Kuruluşları: Dokuma, Kâğıt, Cam". *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. 6/246-259. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları – İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Eldem, Sedat Hakkı. *Türk Evi*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1986.
- Ertuğ, Hüseyin N. "Şer'iyye Sicillerine Göre 1137 (1724-1725) Yılı İstanbul'unda Osmanlı Konutu/ Menzili". *Akademik İncelemeler Dergisi* 10/2 (2015), 129-142.
- Esin, Emel. "Merkez Efendi İle Şah Sultan Hakkında Bir Haşiye". *Türkiyat Mecmuası* 19 (1977), 65-92.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zilli. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. nşr. O. Ş. Gökyay. 1. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Eyice, Semavi. "Davud Paşa Sarayı". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3/8-9. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 1994.
- Faroqhi, S. "Shâh Sultân". *The Encyclopaedia of Islam* (Second Edition). ed. C. E. Bosworth vd. 9/199-200. Leiden: Brill, 1995.
- Galland, Antoine. İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673). çev. N. S. Örik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1998.
- Gerlach, Stephan. *Türkiye Günlüğü 1573-1576*. çev. Türki Noyan. 2 Cilt. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2006.
- Halaç, Hicran Hanım. "1 No. Lu Şer'iyye Sicil Defterine Göre 17. Yüzyıl Sonu 18. Yüzyıl Başında Kütahya'da Konut Tipolojisi (1695-1703)". *e-Journal of New World Sciences Academy* 7/3 (2012), 205-221.
- Halaç, Hicran Hanım. "45 Numaralı Konya Şer'iyye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715)". *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 1437-1448.
- Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları, 1. Basım, 2017.

- Kuşu, Selma. *XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyüp'te Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmani*, nşr. Nuri Akbayar. 1. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Na'imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'îma*, nşr. M. İpşirli. 5. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Özkaya, Hatice Gökçen. *18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Özkaya, Hatice Gökçen. "Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıldan Dâhiliyeli - Hariciyeli Beş İstanbul Evi Örneği". *METUJFA* 35/1 (2018), 243-262.
- Özkaya, Hatice Gökçen. "İstanbul'da On Yedinci Yüzyıl Evlerinde Yaşama Mekânları". *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* 1 (2019), 45-59.
- Özkaya, Hatice Gökçen. "Osmanlı İstanbul'unda Selamlığın Halleri". *Uğur Tanyeli'ye Armağan*. ed. E. B. Fındıklı vd. 127-154. İstanbul: b.kitap Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Özkoçak, Selma Akyazıcı. "The Evidence of Vakıf-Registers For Residential Dwelling in Sixteenth Century İstanbul". *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*. ed. A. Ağır vd. 253 - 257. İstanbul: Literatür Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Öztürk, Nazif. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası". *Vakıflar Dergisi* 21 (1990), 23 - 80.
- Özyalvaç, Şükrîye P. Y. "18. Yüzyıl İstanbul Konutlarında Lüks ve Konfor Şartlarının Muhellefat Defterleri Üzerinden Değerlendirilmesi". *Sigma J. Eng&Nat. Sci* 6/1 (2015), 91 - 98.
- Tanman, Baha. "Şah Sultan Camii ve Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3/8-9. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 1994.
- Tanyeli, Uğur. "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları". çev. Z. N. Yelçe. *Soframız Nur, Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. ed. S. Faroqhi vd. 333 - 350. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Tournefort, Joseph de. *Tournefort Seyahatnamesi*. çev. T. Tunçdoğan vd. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2005.
- Uluçay, Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Yerasimos, Stefanos. "XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri". çev. Z. N. Yelçe. *Soframız Nur, Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. ed. S. Faroqhi vd. 306 - 332. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Yeşilkaya, Rukiye. *16. ve 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri'nde Ev ve Kentsel Konumu*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yıldız, Murat. "Geçmişten Bugüne Üsküdar Ayazma Mahallesi'nde Yapı-Mekân İlişkisi". *History Studies/International Journal of History, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalcık* 5/2 (Mart 2013), 565 - 585.

Yılmaz, Emre Can. İstanbul'da Yazılı ve Görsel Kaynaklara Göre 15. ve 16. yy'da (1453-1559) Osmanlı Sivil Mimarlığı Üzerine Bir Değerlendirme: Gurfe Örneği. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

3. İnternet Kaynakları

Ayverdi, İlhan. “Tarîk-i âm”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/TARÎK-ÎÂM>

Ayverdi, İlhan. “Tarîk-i has”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/TARÎK-ÎHAS>

Ayverdi, İlhan. “Kâşî”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/KÂŞÎ>

Ayverdi, İlhan. “Mahzen”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/mahzen>

Ayverdi, İlhan. “Hücre”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/hücre>

Ayverdi, İlhan. “Ambar”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/ambar>

Ayverdi, İlhan. “Pınar”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/pınar>

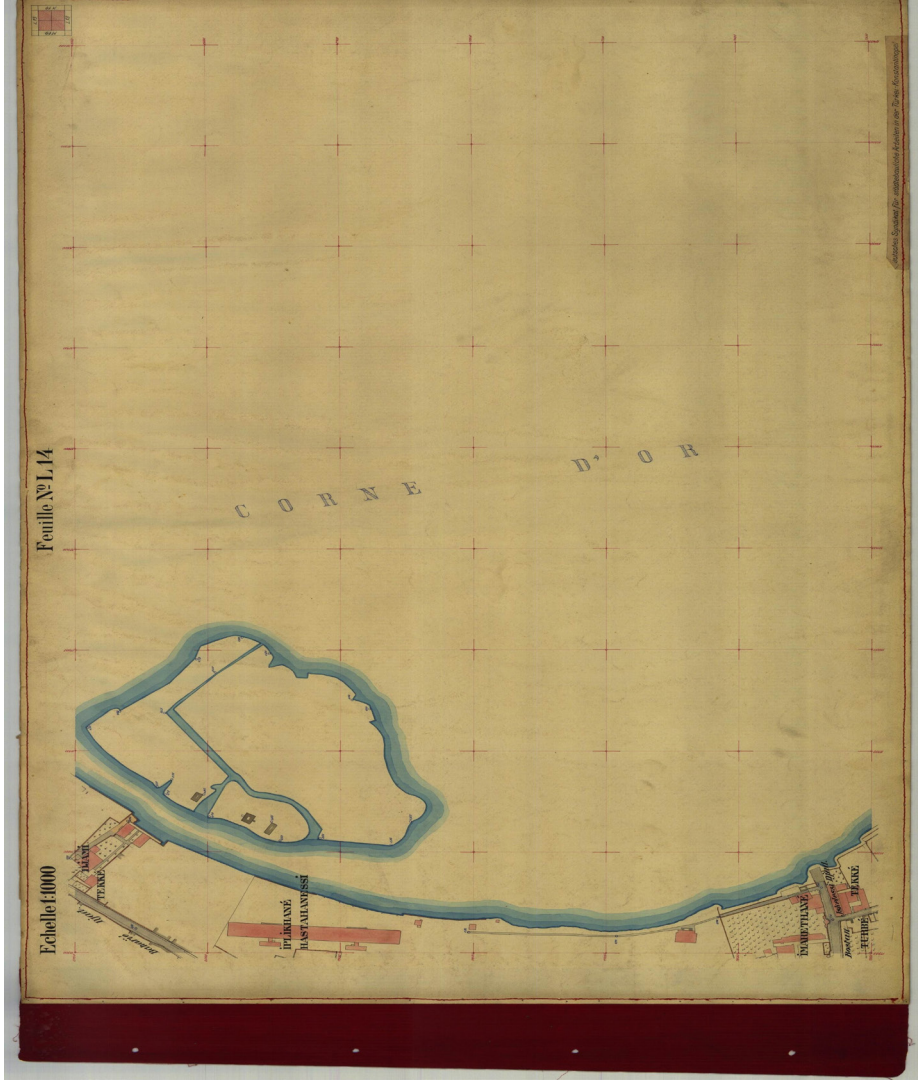
Ayverdi, İlhan. “Dîvanhâne”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/D%C3%8EVANH%C3%82NE>

Ayverdi, İlhan. “Mabeyn”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/MÂBEYÎ>

Ayverdi, İlhan. “Dehliz”. Erişim 25. 02. 2025. <https://lugatim.com/s/dehliz>

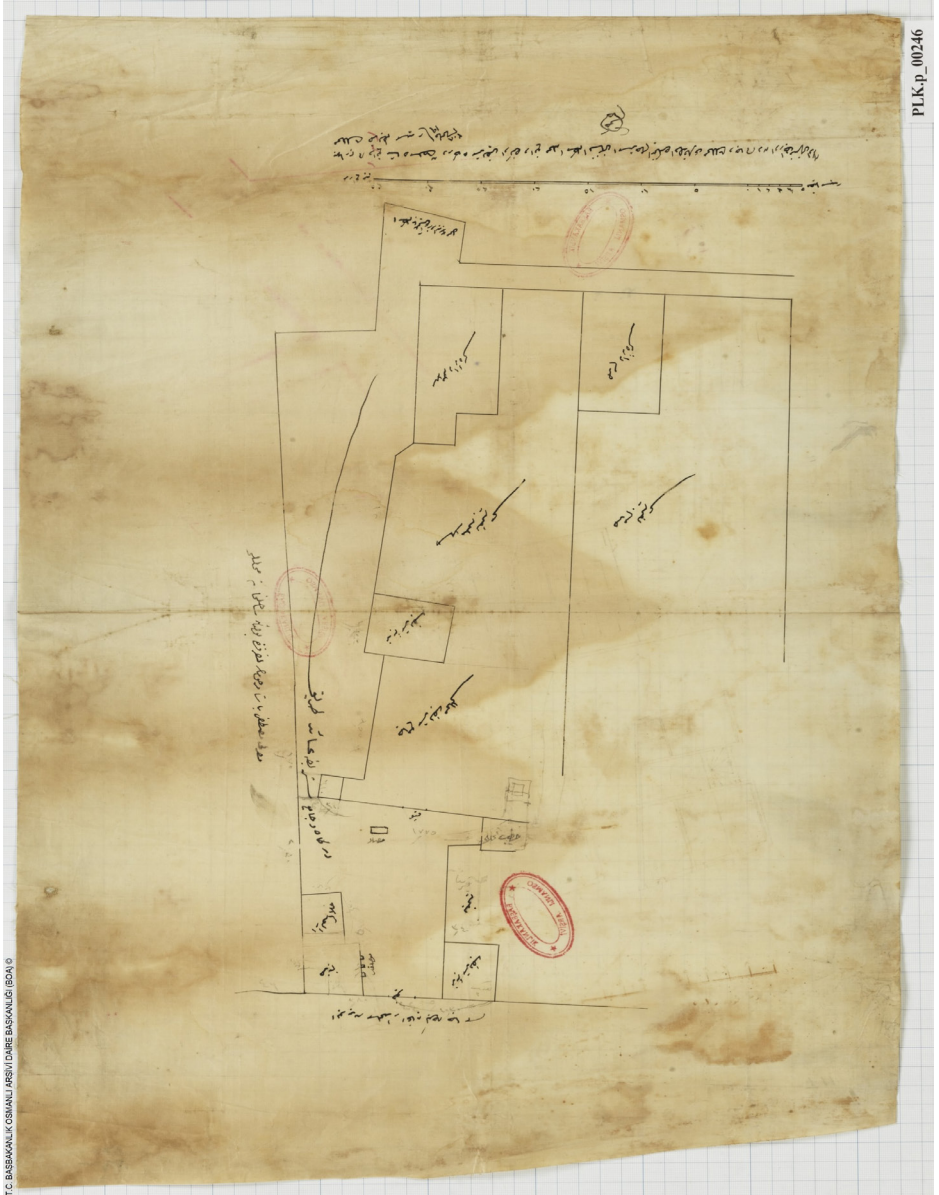
EKLER

EK 1: Şah Sultan Sarayı'nın deniz kıyısında yerleşim planı

Kaynak: *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, haz. İ. Dağdelen - A. Mazak (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. 2006).

EK 2: Şah Sultan Sarayı'nın 1892 yılına ait bir planı

Kaynak: BOA. PLK.p, 246/1.

EXTENDED ABSTRACT

This article aims to make a modest contribution to the study of Ottoman palace architecture. By focusing on three palaces built in the sixteenth century Istanbul, it seeks to clarify their locations, boundaries, relationships with surrounding structures and the organization of their inner and outer courtyard units.

These palaces were constructed by Shah Sultan, daughter of Yavuz Sultan Selim, Ferruh Kethüda; the steward of Semiz Ali Pasha and Doğancı Ahmed Pasha, companion of Murad III. While Shah Sultan's palace may have been established through the revival of an older structure no evidence suggests that the palaces of Doğancı Ahmed Pasha and Ferruh Kethüda were built on preexisting foundations.

The study evaluates these palaces in relation to their surroundings, boundaries, connections to private or main roads, and interactions with adjacent structures. These aspects have been examined using foundation documents, archival records, travel accounts, secondary literature and visual materials.

In terms of location, Shah Sultan Palace situated by the sea, can be described as a mansion or a seaside palace, while Doğancı Ahmed Pasha and Ferruh Kethüda palaces, though located further inland, featured mansions facing the waterfront. Courtyards and gardens played a key role in the establishment establishing privacy around the palaces, a fact evident in their relationship with the roads and foundation properties. Despite their proximity to ordinary residences, this sense of privacy was maintained. Shah Sultan Palace, in particular, was bordered by foundation properties on both sides, and faced a main road on only one side, creating a distinctly private living space. In contrast, Ferruh Kethüda Palace adjacent to the foundations of another property owner, raises some doubts about its level of privacy. However, its inner and outer courtyards and gardens likely ensured a secluded environment. Due to the lack of detailed information in its endowment deed, it is not possible to fully determine the boundaries of Doğancı Ahmed Pasha Palace. Nevertheless, the proximity of these of these palaces foundation properties suggests that, in sixteenth-century Istanbul, ordinary houses and palaces were not necessarily built as isolated structures, but rather in close proximity to one another.

Although the internal relations between the palace units are not always fully understood, this study has made possible certain assessments regarding their inner and outer courtyards as well as their living and service units. The three palaces examined consisted of sections organized around two courtyards, the inner courtyard (*muhavvata-i dâhiliye*) and the outer courtyard (*muhavvata-i hariciye* or *taşra*). The outer courtyard appears to have served as a space for bureaucratic affairs and hosting guests, while the inner courtyard was reserved for household members.

The variety and abundance of the living units, as well as the presence of *köşks* (mansions) / and *kasırs* (pavilions) indicate that these palaces held a privileged position. Likewise, the range of service units, particularly the inclusion of hamams (baths) distinguishes them from ordinary structures. It is noteworthy that various service units such as *hamams* (bath), *ahırs* (stable), *matbahs* (kitchen), *fırns* (oven), *mahzens* (cellar), *kenif* (latrine), *su kuyusu* (water

well), *musluk/ pınar* (tap/spring) were integrated alongside living spaces such as rooms, *sofas* (halls), *kasırs* (pavilions) and *köşks* (mansions) . In some cases, two – story buildings housed living units such as rooms and sofas on the upper floor while service units such as a kitchens, cellars, and stables were located on the lower floor. This arrangement was likely a practical decision, ensuring convenience in daily operations.

Documents frequently mention kitchens, water wells, stables and latrines alongside other service units, suggesting their functional interrelation. Notably, kitchens are often recorded in close proximity to water sources or to other units related to the kitchens such as ovens and cellars can be explained by functional reasons. In addition, it is seen that the stables were in the outer courtyard of the three palace buildings.

Courtyards and as gardens served are transition spaces from public to private areas. All three palaces studied had both inner and outer courtyards. However, while Doğanç Ahmed Pasha Palace had a garden only in the outer courtyard, the endowment deeds of Shah Sultan and Ferruh Kethüda Palaces indicate that they had a garden only in the inner courtyard. It is possible that all three had gardens in both courtyards, though this is not explicitly stated in the sources. Furthermore, a plan of Shah Sultan Palace dated 1892, confirms that both the harem (private quarters) and selamlık (public reception area) had gardens.